

Printed by.—

*Banshidhar at his "Sbridhar" Printing
press, Shukrawar peth 477 Sholapur.*

Published by —

*Nathuram Premi, Secretary of Manikeshwar
granthamala Hirabog Girgaon Bombay.*

संपादकीयवक्तव्यम्.

—७७७—

प्रथमो दोहारूपेण द्वायवभाषप्रकाशो नाम ग्रन्थ आसीद्
दृष्टिपथम् । तदनु ग्रन्थ एको नृपचक्रनामा गाथासूत्रेण श्रीमाद्वि-
देवेन रचितः । त नष्ट इति धीरेवमेनमुज्ज्वा ग्रन्थोऽप्युनारवि-
इति प्रसक्तान्तिमया प्रकटीभवति ।

ततश्च,

“ द्वायतहावपयाम दोहयवधेन आति ज दिङ् ।

गाहावधेन पुनो ररवं मातदुदेवेन ॥

दुग्गीरेणेन पोर्वेरेय तन जहा निरे णहे ।

सिरेदेवोणमुजिजा तद णयवधं पुनो ररवं ॥ ”

अत्र समनभद्रादीनां प्राचामाचार्याणां बहूनि वचनान्मुद्र-
गुपलभ्यन्ते तानि अमे गृहीप्रकाशे समकलेकनीयानि ।

अमेन प्रकाशिनोपिकाराणां कम पत्रसंस्थापनेन । एवं एषा
नामुद्रवचनानां च मूली आकराचारिकमेव दर्शिता । प्रत्यत्र
रगुनपचक्रनामा ग्रन्थो विरचितश्चर्येन बोधितस्ततो मूर्धन्यवच-
नानि । रगुनपचक्रे नवोपनयनानां स्वरूपमुदाहरणानि च सन्ति
बहूनि । अत्र द्वायगुणार्थाणां सामान्यतो विवेचनार्थं स्वरूपं वक्ति-
रानन्तरस्वरूपं याति । एषाणां प्राक् संग्रहभंडायां वा विवेचन-
गर्वत्र वर्तते सा प्राचीना, प्राङ्गमूलायां वा च एषा ताव-
दनेति सुविशेषविधा—

११२९१-
रुद्रिपथः,

अधिकारमूची.

अधिकारनाम.	पृष्ठ.
१ लघुनयचक्रं	१
२ बृहन्नयचक्रं	२१
३ पैठिका	२१
४ गुणाधिकारः	२३
५ पर्यायाधिकारः	२६
६ द्रव्याधिकारः	३०
७ पञ्चास्तिकायाधिकारः	४८
८ तत्त्वार्थाधिकारः	६१
९ प्रमाणाधिकारः	६६
१० नयाधिकारः	६७
११ निक्षेपाधिकारः	९१
१२ दर्शनाधिकारः	९४
१३ ज्ञानाधिकारः	१०४
१४ सरागचारित्राधिकारः	१०५
१५ रीतरागचारित्राधिकारः	१०९
१६ निम्नयचारित्राधिकारः	११३
१७ उपोद्घातः	१२९

नयचक्र और श्री देवसेनसूरि ।

नयचक्र ।

आचार्य विद्यानन्दने अपने श्लोकवार्तिक (तत्त्वार्थमूत्र टीका)
के नयविवरण नामक प्रकरणके अन्तमें लिखा है.—

संक्षेपेण नयास्वावगमाख्याताः सूत्रवृत्तिताः ।

सद्विशेषाः प्रपञ्चेन संक्षिप्त्वा नयचक्रतः ॥

अर्थात् तत्त्वार्थमूत्रमें जिन नयोंका उल्लेख है, उनका हमने
संक्षेपमें व्याख्यान कर दिया । यदि उनका विस्तारसे और विशेष
पूर्वक स्वरूप जाननेकी इच्छा हो तो ' नयचक्र ' से जानना ।

इस उल्लेखमें साक्ष्य होता है कि विद्यानन्द स्वामीसे पहले
' नयचक्र ' नामका कोई ग्रन्थ या जिसमें नयोंका स्वरूप मूल
निम्नारके साथ दिया गया है । परन्तु यह नयचक्र यही देवसेन-
सूरिका नयचक्र था, ऐसा नहीं जान पड़ता । क्योंकि यह विक-
सुल ही छोटा है । इसमें कुल ८७ गाथाएँ हैं और साइल धव-
रुके बृहत् नयचक्रमें भी नय सम्बन्धी गाथाओंकी संख्या इससे
अधिक नहीं है । इन दोनों ही ग्रन्थोंमें नयोंका स्वरूप बहुत संक्षे-
पमें लिखा गया है । इनमें अधिक तो श्री विद्यानन्दने ही नय-
विवरणमें लिख दिया है । नयविवरणकी श्लोकसंख्या ११८ है ।
और उनमें नयोंका स्वरूप बहुत ही उत्तम रीतिसे—नयचक्रकी भी
जगेश्वर शङ्करासे—लिखा है । ऐसी दशामें यह संभव नहीं कि श्लोक-

वार्तिकके कर्ता अपने पाठकोंसे देवसेनसूरिके नयचक्रपरसे विस्तारपूर्वक नयोंका स्वरूप जाननेकी सिफारिश करते । इसके सिवाय जैसा आगे चढकर बतलाया जायगा, देवसेनसूरि कुछ भी विद्यानन्द स्वामीके पीछे हैं । अतः श्लोक वार्तिकमें जिस नयचक्रका उल्लेख है, वह कोई दूसरा ही नयचक्र होगा ।

श्वेताम्बरसंप्रदायमें ' मल्लवादि ' नामके एक बड़े भारी तार्किक हो गये हैं । आचार्य हरिमदनने अपने ' अनेकांत (१) जयपताका ' नामक ग्रंथमें बादिमुख्य मल्ल आदिद्वारा ' सम्मति (१) टीका ' के कई अवतरण दिये हैं और श्रद्धेय मुनि जिनविजयजीने अनेकानेक प्रमाणोंसे हरिमदसूरिका समय (३) वि. स० ७५७ से ९२७ तक सिद्ध किया है । अनः आचार्य मल्लवादि विक्रमकी आठवीं शताब्दिके पहलेके विद्वान् हैं, यह निश्चय है । और विद्यानन्दस्वामी विक्रमकी ९ वीं शताब्दिमें (४) हुए हैं, यह भी प्रायः निश्चित हो चुका है ।

उक्त मल्लवादिका भी एक ' नयचक्र ' नामका ग्रंथ है जिसका पूरा नाम ' द्वादशार—नयचक्र ' है । जिसतरह चक्रमें आरे होते हैं, उसी तरह इसमें बारह आरे अर्थात्

१ अहमदाबादमें शेठ मनमुखमाई मग्नूमाईके द्वारा छप चुका है । २ यह आचार्य सिद्धसेनसूरिके ' सम्मतितर्क ' नामक ग्रंथकी टीका है । ३ देखो, जैन साहित्यसंशोधक अंक । ४ देखो जैनहितैषी वर्ष ९ अंक ९ ।

व्याप है । यह ग्रंथ बहुत बड़ा है । इसपर आचार्य
 गोमदजी भी बनाई हुई एक टीका है जिसकी श्लोकसंख्या
 ८००० है । यह अनेक श्रेताम्बर पुस्तकालयोंमें उपलब्ध
 । संभव है कि विद्यानन्दराजीने इसी ग्रन्थक को छद्म करके
 निकाल गूँथना की हो । जिसतरह हरिवंशपुराण और आदि-
 त्तणके कर्णार्थ दिगंबर जैनाचार्योंने सिद्धसेनमूर्ति की प्रशंसा की
 जो कि श्रेताम्बराचार्य समझे जाते हैं उसी तरह विद्या-
 नन्दराजीने भी श्रेताम्बराचार्य महापादिके प्रशंसा पढ़ने की मि-
 त्ति की हो, तो कोई आश्चर्यकी बात नहीं है । जिस तरह
 महासेनसूत्र तार्किक थे उसी तरह महापाद भी थे और दि-
 वर और श्रेताम्बर सम्प्रदायके तार्किक सिद्धांतोंमें कोई मह-
 त्ता मतभेद भी नहीं है । तब नवरात्र की एक श्रेताम्बर
 के ग्रन्थका उल्लेख एक दिगम्बराचार्य द्वारा किया जाना हमें
 भी अस्मत्प्रतीति नहीं मान्य होता । अनेक श्रेताम्बर ग्रन्थकारोंकी
 भी इसी तरह दिगंबर ग्रन्थकारोंकी प्रशंसा की है और इनके
 व्योक्तोंके हवाले दिये हैं ।

यह भी संभव है कि देवसेनके अतिरिक्त अन्य किसी दि-
 गम्बराचार्यका भी कोई ग्रन्थक हो और विद्यानन्दराजीने उक्त
 दिगम्बर किया हो । महापादके पुराण महापादके अन्तर्गत एक
 तथा जो बेहज सम्प्रदायकी ग्रन्थ है, सोनेवाली ग्रन्थ नहीं है
 यदि टीका हो तो इसका भी दृष्टि होती है । यह ग्रन्थ

इस प्रकार है—

दुममोरणेण पोयं पेरियसंतं जहा ति (नि) रं नडं ।
गिरिदेवमेन मुणिणा तद्द णयचक्रं पुणो रश्यं ॥
इमका अभिप्राय यह है कि दु.पमकारूपी आसीते ।
(गहात्र) के समान जो नयचक्र चिरकाळमे नष्ट हो गए
उमे देवमेन मुनिने किरमे रचा । इसमे मध्यम होता है
देवमेनके नयचक्रने पहले कोई नयचक्र था जो नष्ट हो ।
था और बहुत समान है कि देवमेनने यह उसीका संक्षिप्त उ-
क्तिवा हो ।

उपान्त मयोंमे नयचक्र नामके तीन मध्य प्रसिद्ध है ।
सागिरुचन्द मन्थमात्रके इस अंकमें ये तीनों ही नयचक्र उ-
ल्लिखित किए जाते हैं । १ आश्वत्थानि, २ गणुनयचक्र, और
३ नयचक्र । इनमेंमे पहला मन्थ आश्वत्थानि संस्कृतमे
अंतर्गोचरी प्रारम्भमें ।

१ आश्वत्थानिके कर्मा भी देवमेन ही हैं । डॉ० भट्ट
विमल ईश्वरानन्द पुण्डरीक स्वमे इस कर्मा पर प्रविष्ट है, जो
कर्मने प्रत्यक्ष रूपसे उल्लिखित है— “ इति श्रुत्वा भगवत्पुत्रा-
न्महोत्तमं तस्यैव भगवता । इति भगवत्पुत्रं समुत्तमम् ॥ ”
गुण- १०० । मूर्तिमें भी यह नयचक्र नामके ही दर्ज है
जो उक्त मन्थ में मूर्तिमें भी जो कर्मदेके उल्लिखित प्रत्यक्ष
उल्लिखित मन्थ में ही दर्ज है, इसे नयचक्र समुत्तमपुत्रके मन्थों में

• जन १९९८-९९ ई० ११० ई० ११९ के मन्थोंका कर्म दे-

किया है। पं० शिवजी छालजीकृत दर्शनम्भार-व्यपनिकामें देव-
मेनके संस्कृत नयचक्रका जो उल्लेख है, यह भी जान पड़ता है,
इसी आलापपद्धतिको उल्लेख करते किया गया है। यद्यपि आलाप-
पद्धतिमें नयचक्रका ही मयूरूप सारांश है और यह नयचक्रके
ऊपर ही की गई है, इसलिए कुछ लोगों द्वारा दिया गया उमरा
यह 'नयचक्र' नाम एक सीमानक धाम्य भी हो सकता है,
परन्तु वास्तवमें इसका नाम 'आलापपद्धति' ही है—नयचक्र
नहीं।

आलापपद्धतिके प्रारम्भमें ही लिखा है— "आलापपद्धतिर्वच-
नरचनानुक्रमेण नयचक्रम्योपरि उच्यते।" इससे स्पष्ट होता है
कि आलापपद्धति नयचक्रपर ही प्रश्नोत्तररूप संस्कृतमें लिखी
गई है। आलाप अर्थात् बोल्-चालकी पद्धतिपर अथवा वचनरच-
नाके दृगपर यह 'सुखबोधार्थ' या सरलतासे समझमें आनेके
लिए बनाई गई है। इसकी प्रत्येक प्रतिमें इसे 'देवमेनकृता'
लिखा भी मिलता है, इससे यह निश्चय हो जाता है कि यह नय-
चक्रके कर्ता देवमेनकी ही रचा हुई है—अन्य किसीकी नहीं।

२ लघुनयचक्र । धीरेधीरेनसूरिका वास्तविक नयचक्र
यही है। इनके साथ जो 'लघु' विशेषण लगाया गया है वह
इसके आगेके संयोजक देवकर लगा दिया गया है; परन्तु
वास्तवमें उसका नाम द्रव्यस्वभाव प्रकाश है और उसके कर्ता
माहेश्वर हैं। ऐसा कि आगे लिखा गया है। इससे
इसका नयचक्रके ही नामसे उल्लेख किया जाना चाहिए।

श्वेतांबरार्चय यशोविजयजी उपाध्यायने अपने ' द्रव्यगुण-
र्यय रासा ' [गुजराती] में देवसेनके नयचक्रका कई जग
उल्लेख किया है और उन रासेके आधारमे ही लिखे हुए द्रव्य-
नुयोगतर्कणा नामक संस्कृत ग्रन्थमें भी उक्त उल्लेखोंका अनुवाद
किया है । एक उल्लेख इस प्रकार हैः—

नयाधोपनयार्थेते तथा मूलनयावपि ।

इत्थमेव समादिष्टा नयचक्रेऽपि तत्कृता ॥८॥

एते नया उक्तलक्षणाश्च पुनरुपनयास्तथैव द्वौ मूलन-
यावपि निश्चयेनेत्यममुना प्रकारेणैव नयचक्रेऽपि दिगम्बरदेव-
सेनकृते शास्त्रे नयचक्रेऽपि तत्कृता तस्य नयचक्रस्य कृता उत्प-
दकेन समादिष्ट कथितं । एतावता दिगम्बरमतानुगतनयचक्र-
ग्रन्थपाठपठितनयोपनयमूलनयादिक सर्वमपि सर्वत्रप्रणीतसदाग-
मोक्तयुक्तियोजनासमानतत्रत्वमेवास्ते न किमपि विसंवादितयास्ती-
ति * । ”

उक्त ' तर्कणा ' में जो नयोंका स्वरूप दिया है, वह वि-
स्तृत ' नयचक्र ' का अनुवाद है और इस स्वरूप ग्रन्थकर्ता
भोजसागरने स्वीकार किया है । इससे निश्चय हो जाता है कि
उपाध्याय यशोविजयजी और तर्कणाके कर्ता भोजसागर इसी
नयचक्रको देवसेनका रचा हुआ समझने थे ।

* देवता गणपदशायप्रभाषाद्वारा प्रकाशित ' द्रव्यानुयोगतर्कणा '

अध्याय ८ श्लोक ८ पृष्ठ ११५ ।

दर्शनसारणी रचनिकाके कर्ता पं. शिवजीलालजीने देवसेन-
मृदिके बनाये जिन सब ग्रन्थोंके नाम दिये हैं उनमें प्राज्ञान-
नयचक्र भी है । क्योंकि उनके मतसे भी यह देवसेनकी ही
वृत्ति है ।

यह ग्रन्थ धृतराज नयचक्र (द्रव्यस्वभाव प्रकाश) में से छा-
टकर जुदा निकाला हुआ नहीं है । यह बात इस ग्रन्थको आ-
दिमें अत्यन्त बखरी तरह बौध लेनेसे ही स्पष्टमें आ जाती है ।
यह मूर्ख ग्रन्थ है । और स्वतंत्र है । यह इसकी रचना पद्धतिमें ही
मालूम हो जाता है । नवोंको छोड़कर इसमें अन्य विषयोंका
विचार भी नहीं किया गया है । इसके अन्तर्गत् नं. ८६ और
८७ की गाथाओंमें (पृष्ठ १९-२०) यह भी स्पष्ट हो जाता
है कि इसका नाम नयचक्र ही है — उसके साथ कोई ' लघु '
आदि विशेषण नहीं है ।

३ धृतराज नयचक्र इसका वास्तविक नाम 'द्रव्यसत्तावप्यास'
(द्रव्यस्वभाव-प्रकाश) या ' द्रव्यस्वभाव प्रकाशक नयचक्र '
है । ग्रन्थकर्ताने स्वयं इस नामको ग्रन्थके प्रारम्भमें और अन्तमें
कई जगह व्यक्त किया है । नयचक्र तो इसका नाम ही
नहीं सकता है, क्योंकि नवोंके अतिरिक्त द्रव्य, गुण, पर्याय, दर्श-
न, ज्ञान, चरित्र आदि अन्यअनेक विषयोंका इसमें वर्णन किया
गया है । यह एक समग्र ग्रन्थ है । जिसतरह इसमें भागवतपुं-
दरीचार्पण कृत पञ्चास्तिकाग्र प्रवचनमाला आदि की गाथाओंमें
और उनके अभिप्रायोंको संग्रह किया गया है, उसीतरह

श्वेताश्वराचार्य यशोविजयजी उपाध्यायने अपने ' द्रव्यगुणमय रासा ' [गुजराती] में देवसेनके नयचक्रका कई जगह उल्लेख किया है और उक्त रासेके आधारसे ही लिखे हुए द्रव्यानुयोगतर्कणा नामक संस्कृत ग्रन्थमें भी उक्त उल्लेखोंका अनुवाद किया है । एक उल्लेख इस प्रकार है:—

नयाधोपनयायैते तथा मूलनयावपि ।

इत्यमेव समादिष्टा नयचक्रेऽपि तत्कृता ॥८॥

एते नया उक्तलक्षणाश्च पुनरुपनयास्तथैव ही मूलनयावपि निधयेनेत्यममुना प्रकारेणैव नयचक्रेऽपि दिगम्बरदेवसेनकृते शास्त्रे नयचक्रेऽपि तत्कृता तस्य नयचक्रस्य कृता उत्पादकेन समादिष्टं कथितं । एतावता दिगम्बरमतानुगतनयचक्रग्रन्थपाठपठितमधोपनयमूलनयादिक सर्वमपि सर्वज्ञप्रणीतसदागमोक्तयुक्तियोजनासमानतत्रन्यमेषास्ते न किमपि विसंवादितथास्तीति * । ”

उक्त ' तर्कणा ' में जो नयोंका स्वरूप दिया है, वह विद्वत्पुण्ड्र ' नयचक्र ' का अनुवाद है और इसे स्वयं ग्रन्थकर्ता भोजनागरने स्वीकार किया है । इससे निश्चय हो जाता है कि उपाध्याय यशोविजयजी और तर्कणाके कर्ता भोजसागर इसी नयचक्रोंके देवनेनका रचा हुआ ममक्षते थे ।

• देवता रामचन्द्रनामप्रमाणद्वारा प्रकाशित ' द्रव्यानुयोगतर्कणा ' भाग ८ श्लोक ८ पृष्ठ ११५ ।

तेसिं पायपंसाए उवलद्धं समणवचेण ॥

पहली गाथाका अर्थ यह है कि 'दण्डसहायपास' नामका एक मन्त्र था जो दोहा छंदोंमें बनाया हुआ था । उसीको माइल धक्कने गाथाओंमें रचा ।

दूसरी गाथा बहुत कुछ भ्रष्ट है; फिर भी उसका अभिप्राय लगभग यह है कि श्रीदेवसेन योगीके चरणोंके प्रसादसे यह ग्रंथ बनाया गया ।

यह गाथा बम्बईकी प्रतिमें नहीं है, मोरेनाकी प्रतिमें है । बम्बईकी प्रतिमें इसके बदले 'हुसमीरणेण पोप पेरेवसंत' आदि गाथा है जो ऊपर एक जगह उद्धृत की जा चुकी है और जिसमें यह बतलाया गया है कि देवसेनमुनिने पुराने नष्ट हुए मय-चमको मिरसे बनाया ।

मोरेनावाली प्रतिमें गाथा यदि ठीक है तो उससे बेचक्यही मालूम होता है कि माइल धक्कका देवसेनसूरिसे कुछ निकटता गुरुसंबंध होगा । बम्बईवाली प्रतिमें गाथा माइल धक्कसे कोई संबंध नहीं रखती है—यह मयचक्र और देवसेनसूरिकी प्रशंसावाचक अन्य तीन चार गाथाओंके समान एक जुद्ध ही प्रशंसित गाथा है ।

नीचे किसी गाथामें कहा है कि दोहा छंदमें गये हुए दण्ड स्वभाव प्रकाशको सुनकर मुहंकर या शुभंकर नामके कोई समान जो संभवत माइल धक्कके मित्र होंगे हंसकर बोले कि दोहाओंमें यह भ्रष्ट नहीं लगना; इसे गाथाबदल कर दो—

भग पूरे नयचक्रको भी इसमें शामिल कर लिया गया है; यहाँतक कि मंगलाचरण की और अंतकी नयचक्रकी प्रशंसा-सूचक गाथायें भी नहीं छोड़ी हैं ! जान पड़ता है कि नयचक्रकी उक्त प्रशंसासूचक गाथाओंके कारण ही लोगोंको भ्रम हो गया है और वे इसे ' बृहत् नयचक्र ' कहने लगे हैं ।

इसके प्रारंभकी उपायनिकामें लिखा है— " श्रीकुंदकुंड-
 चार्यकृतशाम्राजा सारार्थे परिगृह्य स्वर्गोपकाराय द्रव्यस्व-
 भावप्रकाशकं नयचक्र मोक्षमार्गं कुर्वन् गाथाकर्ता (१)....इष्ट-
 देवताविशेष नमस्कृज्जन्नाह— । यहाँ द्रव्यस्वभावप्रकाशक न
 यचक्रका विशेषण है । संप्रहर्तृत्वात् इममे गृह्य अभिप्राय
 भी हो सकता है कि यह नयचक्रयुक्त द्रव्यस्वभावप्रकाशक
 मंत्र है ।

अब हमें यह देगना चाहिए कि इस ' द्रव्यस्वभावप्रकाश ' के कर्ता कौन हैं ।

द्रव्यसुहावययार्गे दौहयबंधेण आगि जं दिवें ।

तं गाह्यबंधेण य गृह्यं माहृद्घ घरेणेण ॥

दुर्मर्मीर पांयामि (नि, वाय पा (या) ना (ले) मिरिदेयसे-
 नजोरणे ।

१. बम्बरराजी प्रकटीत आशयसे वरुण गाथाकर्ता ही पाद है, जब कि मंत्रोपाधीन प्रत्यक्षण है । वास्तवमें गाथा कर्ता ही होना चाहिए वही मंत्र उच्चारण की चाहिए था ।

गिये गुरु आदि शब्दोंका प्रयोग न करते और न पढ़ी कहते कि गुप्त उन देवसेनको और उनके नयचक्रको नमस्कार करो ।

इन सब बातोंसे सिद्ध है कि छोटे नयचक्रके कर्ता ॥ देवसेन हैं और माइलुधवल उन्हीको लक्ष्य करके उक्त प्रशंसा करते हैं । माइलुधवलने देवसेनसूरिके पूरे नयचक्रको अपने इस ग्रन्थमें अन्तर्गर्भित करलिया है । ऐसी दशामें इनका इतना गुणगान करना आवश्यक भी हो गया है ।

माइलुधवलने इसके सिवाय और कोई ग्रंथ भी बनाये हैं या नहीं और ये कथ कहां हुए हैं, इसका हम कोई पता नहीं लगा सके । आश्चर्य नहीं जो वे देवसेनके ही शिष्योंमें हों, जिसाकि मोरेनाकी प्रतियोग अंतिम गाथासे और देवसेनके श्रेष्ठ गुरु शब्दका प्रयोग देखनेसे जान पड़ता है ।

देवसेनसूरि ।

नयचक्रके संवधमें इतनी आलोचना करके अब हम संक्षेपमें इसके कर्ता देवसेनसूरिका परिचय देना चाहते हैं । इनका बनाया हुआ एक भावसंग्रह नामका ग्रन्थ है । उसमें वे अपने विषयमें इस प्रकार कहते हैं:—

भिरिविमलसेण (१) गणहरसिस्तो नामेण देवसेणुति ।

१—भीविमलसेनगणधरशिष्यः नामेन देवसेन इति ।

अनुपजनपोषनार्थं तेनेद विरचित एव ॥

मुणिउज्ज दोहरत्यं सिग्वं हसिउज्ज मुहंकरो मणर ।
एत्य न सोहइ अत्यो गादापंधेण तं मणह ॥

इससे भी यही साधन होता है कि 'दण्डसहायक' परते दोहाबद्ध था और उसे साइल धवळने गाथाबद्ध किया । साइल धवळ गाथा कर्ता ही है, इसका सुझावा इस प्रसंगी स्थानिकासे भी हो जाता है जहां लिखा है कि गाथाकर्ता (नय कर्ता नहीं) इष्ट देवताको नमस्कार करते हुए कहते हैं ।

नीचे लिखी गाथाओंसे भी यह प्रकट होता है कि इस प्रकार के कर्ता देवमेनस्त्रि नहीं किन्तु साइल धवळ है:—

दासियदुष्णयदणुयं परअप्पवरिसनिवररमरधारे ।
मय्यणुविण्णुणिण्णं सुदंमणं नमह नयचरकं ॥
गुपकेवलीहिं कदियं गुअमपुअमूदमयमार्णं ।
बहूमेगमेगुराविय विरात्रियं नमह नयचरकं ॥
मियमदगुणयदुष्णयदणुदं विदारणेअवररीरे ।
ते देवमेनदेव नयचरकयं गुहं नमह ॥

इसमेसे पहली दो गाथाओंमें नयचरकी प्रशंसा करके कहते हैं कि वेने विज्जनों कुछ मय्यणुको नमस्कार करो और मय्यणु गाथासे कहा है कि दुर्मेवली राधमको विदारण करो । चरक के अर्थ देवमेनको जो नयचरके कर्ता है—नयचरकं । यदि हम स्वयं देवमेन होने तो वे कर्ता

किन्तु ग्रन्थमें उन्होंने ग्रन्थ रचनाका समय नहीं दिया है ।

यद्यपि इनके किसी ग्रन्थमें इस विषयका उल्लेख नहीं है कि वे किस संप्रदाय के आचार्य थे; परन्तु दर्शनसारके पढ़नेसे यह बात स्पष्ट हो जाती है कि वे मूलसंप्रदाय के आचार्य थे । दर्शनसारमें उन्होंने काष्ठसंप्रदाय, द्विविहसंप्रदाय, माधुरसंप्रदाय और यापनीयसंप्रदाय आदि सभी दिगम्बरसंघोंकी उत्पत्ति बतलाई है और उन्हें मिथ्याता कहा है परन्तु मूलसंप्रदाय के विषयमें कुछ नहीं कहा है । अर्थात् उनके विश्वासके अनुसार यही मूलसे चला आया हुआ असली संप्रदाय है ।

दर्शनसारकी ४३ वीं गाथामें [१] लिखा है कि यदि आचार्य पद्मनन्दि (कुन्दकुन्द) सीमन्धर स्वामीद्वारा प्राप्त दिव्यज्ञान के द्वारा बोध न देते तो मुनिजन सच्चे मार्गको कैसे जानते । इससे यह भी निश्चय हो जाता है कि वे श्रीकुन्दकुन्दाचार्यकी आम्नाय में थे ।

भावसंग्रह (२) (प्राकृत) में जगह जगह दर्शनसारकी अनेक गाथा उद्धृत की गई हैं और उनका उपयोग उन्होंने स्वनिर्मित गाथा-ओकी भाँति किया है । इससे हम विषयमें कोई संदेह नहीं र-

१ अथ पडमणदिपाहो सीमन्धरस्वामिदिव्यज्ञानेन । न विचोरेह तो समग्रा कइ सुमम्भ पयागंति ॥

२ भावसंग्रह ' मायिकचन्द प्रथमांश ' में सीमन्धर की छत्रनेवाला है । प्रसंगमें दिया जा चुका है ।

अनुहजंगबोद्धणर्थं तेज्यं विरदयं सुतं ॥

इससे मान्य होता है कि इनके गुरुका नाम श्रीविमलसेन गणधर [गणी] था । दर्शनसार नामक ग्रन्थके अंतमें वे धर्माचार परित्यक्त होते हुए लिखते हैं:—

पुन्यायिरियकयाइं [१] गाहाइं संचिऊण एवरय ।

सिरिदेवसेणगणिणा धाराए संबसंतेण ॥४९॥

रइओ [२] दंसणसारो हारो मव्वाण णवसए नवए ।

मिरियासणाहगेहे सुविमुदे माहमुद्धदसमीए ॥५०॥

अर्थात् पूर्वाचार्योंकी रची हुई गाथाओंको एक जगह संवि-
त करके श्रीदेवसेन गणिने धारा नगरीमें निवास करने हुए पा-
रिभाषके मंदिरमें माघ सुदी दशमी विक्रम [३] संवत् ९९० को यह
दर्शनसार नामक ग्रन्थ रचा । इससे निश्चय हो जाता है कि उ-
क्तका अस्तित्व काळ विक्रमकी दशमी सताष्टि है । अपने ग्रन्थ

१—पूर्वाचार्यकृता गाथाः संचयिता एव ।

श्रीदेवसेनगणिना धारायां संवसता ॥४९॥

२—एततो दर्शनसारे हारो मव्वाणां नवसने नवन्ते ।

मीरियासणागेहे सुविमुदे माघमुद्धदशम्याम् ॥५०॥

३—दर्शनसारकी अन्य गाथाओंमें अहाँ कहा सबूत उल्लिख किया
‘ वहाँ वहाँ ’ विक्रमसंवत्सर मरणपक्षसु ’ पद देकर विक्रम संवत् ही
बतल दिया है । इसके विनाश धारा (मानवा) में निवस शब्द ही
बतल रहा है ।

इता कि दर्शनभार और मावसंप्रह दोनोंके कर्ता एक ही देवसेन है ।

इनके सिवाय आराधनासार (१) और सत्त्वसार [२] नामके ग्रन्थ भी इन्हीं देवसेनके बनाये हुए हैं ।

पं. त्रिविक्रीलालने इनके ' धर्मसंग्रह ' नामके एक और संस्कृत वल्लेख किया है; परंतु वह अभीतक हमारे देखनेमें नहीं आया है ।

मुद्रण ।

भनामधन्य स्वामीय पंडित गोपाउदासजीने चार पाँच वर्ष पहले इस संग्रहके प्रकाशित करने की इच्छा प्रकट की थी । उन्होंने अपने शिष्य पं. वंशीधरजीने इसकी [द्रव्यसमाय प्रकाशनी] एक प्रेस काली भी संस्कृत छापाखाना तैयार करवा भेज दी थी, परंतु उसमें जगह जगह पाठ छूटे हुए थे और भूत-भेक एवं सन्देहास्पद भी थे । इसलिए जबतक हमी छाप प्रेस प्राप्त न हो गई, तब तक यह न छप सका । इसके बाद हमने कुछ प्रतियाँ लिखाई और अब दूसरी सहायतासे मुद्रित करनेके प्रकाशित किया जाया है । नीचे छपी प्रतियोंमें इसका संशोधन हुआ है —

१. म. १२२२६ मयमायादा लक्ष्मी मय । अंगव्यवहारी भाषाईयाँ हैं वास्तविक धर्म है ।

२. म. १००० भाषाईयाँ १३ के अन्तमें यह छप चुका है ।

१ मोरेनाकी मृग्यपाद पं. गोपालदासजीकी कलाई हुई कापी पर से ।

२ स्वर्गीय दानवीर मेढ मासिकचंदजीके चौगट्टीद. मंदिर की नक्काश और द्रव्यस्वभाव प्रकाशकी प्रतियों परसे । ये दोनों प्रतियाँ एक ही लेखकके हाथकी लिखी हुई हैं और लगभग ४०० वर्ष पहले की हैं । प्राय. झुद्ध है ।

३ शोलापूरके सरस्वती भण्डारकी एक प्रतिपरसे जो सन् १९३५ की लिखी हुई है और झुद्ध है ।

एक बार इसकी प्रेसकापी पं० इन्द्रलालजी साहिब साखी नयपुरके पास बैठी गई थी और उन्होंने उसका कुछ भाग वहींके किसी सरस्वती भण्डारकी प्रतिपरसे झुद्ध कर दिया था ।

आटापपद्धतिका मुद्रण, निर्जयमामरमें श्री० ए० पसाटाळजी बाकाळीशके प्रयत्नसे छपी हुई प्रतिपरसे कराया गया है ।

इस ग्रन्थका गणनादन और संशोधन श्रीशुक्त ए० वंशीधरजी साखी म्यावसीर्यने किया है । और उन्हींके अधीन प्रेसमें वह मुद्रित हुआ है ।

पूना:—
द्वितीय आवण बंदी २
सं० १९७७ वि०

निवेदक—जाधूराम प्रेमी
मेरी.

— T —

—

—

दुग्धदध्वे जो पुण	२६	१८
प्रत्यभिज्ञा पुन-	३२	१८
प्रमाणनयनिष्ठे	६९	४
पञ्चवर्णात्मकं चित्रं-	६८	१२
प्यवहाराश्रयापरु	११	८
बवहारेणुवदिस्मदि	९५	२०
बहिरंतपरम-	१०५	२
बवहारादो बधो	१०९	३
भायः स्यादमि	४१	१८
भरहे दुस्तमकाडे	१०९	२१
मणसहिपं मयि	६७	७
य एव निव्यक्ष	९७	१०
स्यभावतो यथा	४९	५
सविष्यणिदिब	६६	१९
सर्वधेकातरूपेण	६८	१४
सिद्धमत्रो यथा	८६	२०
सप्तपनिमोदवि	१०४	१६
सा सद्य दुविहा	१०८	१७
सो इह मणिय स	१२३	२०

मूलसूत्राणामकाराद्यनुक्रमसूची.

अ.

अक्रष्टिमा अणि-	६	१७
अवरे परमणि-	८	१८
अहवा सिद्धे सदे	९	२१
अणुगुरुदेहप.	११	१०
अणोप्ति अस्त.	११	१९
अवरोपरं विमि.	२२	१४
अथिक्त वायुन	२४	२
अद्वचदुणाणदं	"	१२
अगुरुलङ्गा अणतः	२७	५
अहवा वासणदो य	३२	१३
अथिति णदि मित्र	३६	२१
अथिसहावे मत्ता	३७	९
अणुहवमावो चयण	३८	७
अथित्ताइसहावा	४१	२१
असुहसुहाण मेप	४५	१०
अंतोमुहुत्त अवरा	"	२१
अह उह्वनिधेयता	५९	२०
अणपणमा मुत्ता	६२	२
अहवा कारणभूदा	६४	३
अर्जावपुष्पापावे	"	७
अकिट्तिमा अणिहणा	७४	३
अवरोपरमणिरोदे	७६	९

અહ્યા સિદે સરે	૭૭	૧૧
અળેસિ અળગુણો	૭૯	૧૬
અયરોપ્પરસાવેક્યં	૮૬	૬
અધિષ્ઠિ જળિય દો	૮૭	૭
અધિસહાર દમ્બં	"	૧૨
અધિષ્ઠિ જળિય ટ—	૮૭	૨૧
અહ ગુણવજ્રવર્ણ	૯૧	૧
અયરોપ્પરગુવિરહા	૯૬	૧૨
અમુદમુદં ચિય કમ્મે	૯૮	૧૨
અમુદેણ રાયરદિઓ	૧૦૬	૬
અપિત્તાદસહાવા	૧૧૧	૨
અમુદસંવેયણેણ	૧૧૫	૩
અપ્પા જાણગમાણ	૧૨૧	૧૪
અરમેકો રાહુ વ—	૧૨૩	૬
આ.		
આહરણદેગરવળે	૧૭	૯
આદા પેદા ખજિઓ	૫૧	૭
આહરણદેગરવળે—	૮૪	૧૫
આગમણોઆગમરો	૯૧	૧૪
આસણ્ણમબ્બચીરો	૧૦૨	૭
આણારહ અદિગ—	૧૦૩	૧૪
આદે સિદ્ધસહાવે	"	૧૮
આળોવળઃસિકિ—	૧૧૦	૮

आदा गगुनमाणो १२१ २

इ.

इदमेवमुच्यते	७	१
इगरीम गु महावा	३०	१३
इगरीम ॥ महावा	"	१८
इदि पुगुता भग्मा	४२	१५
इह एव मिच्छादी	५६	१९
इदि त पमाणविसय	८५	१२
इदियमोक्त्वमिमिल	१०६	१७
इदियमणस्म पसमत्र	१२४	९

उ.

उष्पादवयं गठणं	४	१८
उष्पादवयविमिस्ता	५	१३
उवयारा उवयारं	१६	१०
उवओमओ जीवो	५३	१७
उष्पादवयं गठण	७२	४
उष्पादवयविमिस्ता	"	१९
उवयारा उवयारं	८४	३
उहयं उहयणएण	८७	१६
उवयारेण किजाणइ	९६	७
उवसमखयभि	"	१२
उदयादिसु पंच	११४	८

उत्प्रेक्ष्यन्तो कश्च		१८
उत्पादोऽप विनासो	१२८	४
ए.		
एअंतो एअणओ	२	२०
एयपदेसे दण्वं	११	१४
एइंदियादिदेहा	१२	१२
एइंदियादिदेहा	१५	६
एयते गिरवेकले	१७	१९
एदेहि त्रिविह्लोर्ग	२२	५
एकेके अइडा	२४	१७
एका अमुदसहावे	३७	११
एवं सिपपरिणामी	४७	१४
एयपएसिममुतो	५७	१४
एयतो एयणयो	६९	११
एकपएने दण्व	७९	११
एइंदियादिदेहा	८२	१८
एकगिरदं इयरो	८८	७
एकोवि संयत्तयो	८९	१४
एयते गिरवेकले	९०	११
एवं उवसतगिरसं	१०२	१८
एवं दसण हुतो	१०४	१
एवं मिच्छादी	१२०	६

०१ विप परमार्थ	१२८	९
पदसि रदो गिब	"	१४
पदेण सयलदोमा	"	१८

ओ.

भोदइओ उवम	४३	१
भोदइयं उवममियं	११७	८

क.

कम्माणं मग्गमयं	४	१४
कम्मकलपादु पत्तो	६	२२
कम्मकलपादु मुदो	३८	१५
कम्मकलंकालीणा	५१	७
कम्मं दुविहवियणं	५५	५
कारणदो इह मज्जे	५५	१४
कम्मं कारणमूर्द	५६	११
कज्जं सयलसमायं	६५	१७
कम्माणं मज्जगदं	७१	२०
कम्मउपादुण्णो	७४	९
कोहो व माण माया	१००	१०
कज्जं पडि जह पुरिसो	"	१०
काऊण करणलदी	१०१	२०
कम्मं तियाळविसयं	११०	१२
कारणकज्जसहायं	११३	१६

किरियातीदो सत्यो	११४	१४
कम्मजभावातीदं	११८	११

ख.

खंभा बादर सुद्धमा	५०	४
खधा जे पुब्बुत्ता	५५	१८
खाइपभेदा पेया	११८	१
खित्तं पप्सणाम	३८	११

ग.

गदिठिदिबट्ठणगहणा	३०	४
गगणं दुविहायारं	५९	६
गहिओ सो सुदणणे	११०	२२
गिह्णइ दम्पसहावं	६	१२
गुणगुणिपञ्चवदम्भे	१०	२०
गुणपञ्चाया दम्भं	२३	२
गुणपञ्चपदो दम्भं	३१	१८
गुणपञ्चायसहावा	३९	८
गुरुच्छुदेहपमागो	५४	११
गुणगुणिआइधउके	७२	९
गुणपञ्चयाण रुद्धवण	९३	१९
गोह्णइ वस्युसहावं	६५	२२
गोह्णइ दम्पसहाव	७७	१८

एद विय परमपदं	१२८	९
एदलि रदो णिष	"	१४
एदेण सयल्लोसा	"	१८
ओ.		
ओदइओ उवस	४३	२
ओरइयं उवसमियं	११७	८
क.		
कम्मणं मज्झमगं	४	१४
कम्मकल्लपादु पत्तो	६	२२
कम्मकल्लपादु सुद्धो	३८	१५
कम्मकल्लकालीणा	५१	७
कम्मं दुविहविषणं	५५	५
कारणदो इह मज्जे	५५	१४
कम्मं कारणमूदं	५६	११
कम्मं सयल्लसमयं	६५	१७
कम्मणं मज्झमदं	७१	२०
कम्मउपादुण्णो	७४	९
कोहो व माण माया	१००	१०
कम्मं पडि जह पुरिमो	"	१९
काऊण करणलदी	१०१	२०
कम्मं तिपाळविमयं	११०	१२
कारणकम्मसहावं .	११३	१६

જાદ કેળ્લહ સત્તારદુ	૨૦	૨
જ જ ત્રિણેદિ દિદે	૨૧	૧૨
જો રાહુ અળાઈ—	૨૯	૨
જહા દક્ષસહાવ	૩૦	૨૦
જધ જ અરિનામાનો	૩૧	૮
જહ સમ્મ વંગમવ	૩૫	૮
જહ જીવત્તમળાઈ	૪૪	૨
જહ મણુદ તહ તિ—	૪૬	૧
જ અપ્પસહાવાદો	૬૧	૧૧
જમુ જાહુ સિવ—	૬૫	૭
જ જાળીજ વિ—	૬૭	૧૧
જહા જાવેજ જ વિના	..	૧૮
જહ સદ્ધાજમઈ	૬૮	૨
જ જ કારેઈ કમ્મ	૭૭	૨૧
જ જરત્ત મણિવ	૯૦	૧
જ વિવ જીવમહાવં	૯૫	૬
જહ સમ્મૂમો મ—	૯૫	૧૫
જ જ મુણદિ મુ—	૯૭	૫
જ વિવિ સપ્પહુ—	૧૦૧	૧૨
જહ મુદ્દ પાસાઈ જ—	૧૧૦	૪
જહ વ મિરદં અમુદં	..	૧૭
જહ ॥ વિદ્ધરેદ	૧૧૪	૧૧

घ.

घाई कम्मखयादो	५१	१
घाइचठकं चत्ता	१२७	१३

घ.

शरियं शरदि सयं	१२५	१९
शठगइ इह संसारो	८२	१३
शठगइ इह संसारो	१५	१
शारि वि कम्मं जणिपा	४२	२०
चिबद्धकम्मणिबहं	६२	२२
वेदणमचेदणं तह	२५	५
वेदणमचेदणं मिट्ट	३७	४
वेयणरहिपममुत्तं	४८	१२

ज.

जं णाणीण वि—	१	८
जझा ॥ णयेण	१	१२
जह सद्धाणं	१	१६
जह ण विमुं—	२	१२
जं संगहेण ग—	९	३
जं जं करेइ क—	१०	७
जह रससिद्धो थाई	१८	५
जडमग्गमानो णट्ट मे	१९	२
जइ इप्पह उत्तरिदुं	२०	२

ઝડ ફળુડ રત્તારડુ	૨૦	૨
ઝ જે જિનેદિ ડિહ	૨૧	૧૨
ઝો રણુ ઝણાડ—	૨૯	૨
ઝણા એકસદાવ	૩૦	૨૦
ઝખ જ ઝરિણામાઝી	૩૧	૮
ઝડ મલ્લં ધંગમલ્લં	૩૫	૮
ઝડ જીવત્તમણાઈ	૪૪	૨
ઝહ મણુર તહ તિ—	૪૬	૩
ઝ અપ્પસહાશાદો	૬૧	૧૧
ઝમુ ણહુ તિવ—	૬૫	૭
ઝ ણાળીય તિ—	૬૭	૧૧
ઝણા ધવેજ જ વિના	"	૧૮
ઝહ સદાળમણી	૬૮	૨
ઝ ઝ કરેદ કામં	૭૭	૨૧
ઝ ઝાસ ધગિય	૯૦	૧
ઝ રિય જીવમદાવં	૯૫	૬
ઝહ સમ્પૂઝો ધ—	૯૫	૧૫
ઝ જે મુણદિ મુ—	૯૭	૫
ઝં રિ.રિ મવલ્લડુ—	૧૦૧	૧૨
ઝ મુદ ણાસદ ઝ—	૧૧૦	૪
ઝદ વ તિરદં અમુદં	"	૧૭
ઝદ રા રિલ્લરેદ	૧૧૪	૧૨

जडया तन्विवरीये	११९	३
जहवि चट्टयन्त्राहो	१२०	१२
ज चिय भरायचरणे	{ १२५	१४
ज मार मारमज्जे	१३०	१
ज मात्र भावयित्ता	"	३
जइ इच्छह उ-	"	११
जाणगभावो अणु-	११९	९
जाणगभावो जा-	"	१४
जाणादो विय भि-	३४	२
जीवेहि पुगलेहि य	४८	१७
जीवाहु तेवि दुविहा	५०	९
जीवे धम्माधम्म्ये	६०	१८
जीवाजीय आ-	६१	३
जीवो भावाभावो	५१	१७
जीवाइमलनच्च	६३	१७
जीवादिदम्भणि-	८५	२
जीवो ससहाव-	१२४	२०
जीवो सहावणि-	१२५	४
जीवा पुगलकाला	२१	१७
जुर्नामुत्तमगो	९१	२
जेनियमन गित्ते	५८	२२
जे णदादिदिहिणा	३	२

જે સેસાઈ ગેવા	૬૦.	૧૭
જોગા પદ્મદિપદેસા	૨૦.	૧૬
જો ॥ અમુતો મ—	૬૨	૧૨
જો સ્વદ્ જીવતહાથો	૫૪	૭
જો જીવદિ જીવિસ્તદિ	૫૩	૨
જો મંગદેજ ગદિયં	૫૧	૧૩
જો એવમમવદી	૭૬	૧૪
જો વદન જ મ—	૧૧	૧૦.
જો વિય જીવન—	૭૭	૭
જો નિયમેદુચ્ચાર	૮૨	૭
જો નિયમેદુચ્ચાર	૮૦.	૯
જો રૂઢ મુદેચન મ—	૮૯	૩
જો ગદ્ય રૂઢ	૯૬	૩
જો એવમમવદી	૭	૧૧
જો વદન જ મ	૯	૮
જો વદન જ મ	૯	૮
જો વેદ જીવ	..	૧૭
જો વેદ જીવ	૧૫	૧૪
જો નિયમેદ મ—	૧૨	૨૧
જાણ જાણવ્યાસ	૧૨	૨૧
જાણતમ મથનગિયં	૬૮	૧૭
જો જીવગતાવો	..	૨૧
જો જીવગતાવો	૬૫	૧૧
જ. ૧૫૫૫૫૫૫	૫.	૨
જ. ૧૫૫૫૫૫૫	૩	૧૦
જ. ૧૫૫૫૫૫૫	૭૦	૯.

न मुण्ड वल्लुस-	१६	१
”	८३	१६
न ममुन्मवड न न-	३१	१३
न विणामिय न	३२	२
नय पण दो व-	४५	४
नट्टफच्चसुत्ता	५०	१९
नहएयपएसत्थो	५८	१७
नधा दच्चसहाव	६४	१६
न दु नयपक्खो मि-	९६	१७
नाण पि हि पञ्चाप	१४	३
”	८१	१४
नायक्यं दवियाण	२३	११
नाणं दंरुण सुह	१४	७
”	२८	३
नात्तामहाकभरिय	६६	१४
नाम ववणा दध्वं	९१	११
नासंतो वि न नट्टो	११३	१०
नाण दंसग चरण	११७	२१
नादुण मगयमारं	१२०	९
निम्मोसमहात्ता	६	२
निविनदववि-	८	५
निरण्णनीव व-	”	१२

	७५	१०
निन्दरमगाणसे—	१०.	१६
निन्दादो निन्देण	२८	१४
निषे दग्धे गमणद्वारं	३३	३
निषं गुणगुणिमेये	११	८
निरवेकं एवने	३०.	२
निरलेक्षणपपमाणा	६५	१२
निष्ठिच्छी वायूग	६०.	६
निष्ठपदबहार—	११	२२
निस्सेससहाबाण	७३	७
निव्यस्तभरपदि—	७५	१४
नियमनिसेहण—	८६	११
निरुदणप—	०.३	१५
नियसमयं निव	०५	९
निष्ठप सगग—	१०५	१५
निष्ठपदो गतु	१२०	१
निजिपसातो नि—	१२१	१०.
नेयं जीवगजीव	१३	८
नेयं गण उदय	१५	१
नेयं जीवनजीव	८०	२०
नो उदयः बरिद	१६	५
	८३	२०

णोऽगमं पि नि—	०.२	९
णो इव मणियन्व	९३	५
णो ववहारेण विणा	०.७	१३

त.

तच्च विस्मवियप्यं	२	४
”	६८	७
तगुगए य परिणदं	०.२	१८
तथपरिसहाण मेया	१०७	१०
ता सुयसायरमहर्णं	१०५	७
तिक्कालं जं सत्तं	३०	१५
तिथपरक्कंवाडिसम—	१०२	३
ते.हुंति चट्टवियप्पा	५२	२
ते.चेव भावरूपा	”	१२
तेण चट्टगइदेहं	५६	१५

य.

धावर फलेसु चेदा	५३	१२
-----------------	----	----

द.

दव्यत्थं दहमेयं	३	१४
दव्यत्थिणं य दव्यं	४	५
दव्यागं सु प—	११	२
दव्यगुणपञ्ज—	१२	३
”	७९	२१
दव्यं पडिक्खं	१३	२

११	८०	९
दङ्गुण धूलमंथं	१४	८
११	८१	१०
दङ्गुण देहटाणं	१४	१३
११	८२	५
दङ्गुण विस्मसहावा	२१	६
दङ्गुण गाणचरिस्ता	२३	४
दङ्गुण सहभूदा	११	१६
दङ्गुण गुणाण सङ्गावा	२६	१३
दङ्गुण गुण पदमा	११	२३
दङ्गुण दग्गिसदि	२०	१०
दङ्गुण विस्मसहावा	२६	७
दङ्गुण गाणचरणं	४४	२२
दङ्गुण गुण—	४६	८
दङ्गुण गा पदमा	४९	१८
दङ्गुण गा गाळे	६०	७
दङ्गुण गा गाळे	७०	१५
दङ्गुण गा गाळे	७१	८
दङ्गुण गा गाळे	७८	२२
दङ्गुण गा गाळे	९१	६
दङ्गुण गा गाळे	९२	५
दङ्गुण गा गाळे	९४	३

दंभगजाणव. ३ ५—	"	८
दभामुपादो गभम	०५	१८
दभगचरित्तमोदं	०८	१७
दसगकारणमुद	१०४	७
दभगमुद्रिभिमुदो	१०६	२
दल्लमहार३—	१३१	११
हारियदुग्गवद—	१३०	१८
दिकतागदणाणुक्कम	१०८	२
दुविह आसयमगं	२१	१२
दुक्खं मिदा चित्ता	११२	१
दुममीरणेण पोषं	१३१	१५
देहीणं पञ्चाया	७	१६
"	७५	३
देसवई देमत्थो	१६	१७
"	८४	७
देसं च रज्जुदुग्ग	१७	१५
"	८४	१९
देहायारपएस	२७	२०
देहा य हुंति दु—	५४	१६
देहमुदो सो मुत्ता	"	२२
देवगुरुसत्त्वभत्तो	१०१	२
दो चैव मूळिमणया	३	६

सत्ते जो णह मग्गइ	३४	७
मज्जं जह सज्जगयं	"	१२
मज्जेणिय एवते	३६	२
सद्धं सुदाइजद्धं	४७	४
समपावलि उस्सासो	५८	११
सज्जेसि पज्जापा	५९	१०
सज्जत्थ अग्नि खंधा	"	१५
सज्जेसि अग्निं	६०	१३
सयमेव वप्पागलणं	६३	५
सयियण निवियणं	६६	१९
सग्गूदमसग्गूदं	७१	२
सइन्वादिचउक्के	७३	१२
सत्ताअमुक्खरुक्खे	७४	१४
सराख्खो आथो	७७	१६
सज्जत्थ पज्जपादो	८२	९
सज्जाण सत्तावाणं	८५	८
सत्तेव इति भग्गा	८७	२
सदेसु जाण णामं	९३	१०
सज्जाइमेयभिण्णं	१०३	१
सद्धा सज्जे दंसण	"	९
सग्गमा वा मिच्छा वा	१०६	११
सग्गमा सत्ताय इयरा	१११	१८

समदा तद्द भञ्जक्यं	११२	१८
सद्वाणणाणधरणं	११८	६
सव्यंसे सव्यावो	"	१५
सम्मगु पेच्छद जम्हा	१२४	१५
सद्वाणणाणचरणं	११९	१८
संवेयणेण गहिओ	१२२	२
सामण्य विसेसा विथ	२६	२
सामण्युत्ता जे गुण	४८	३
सामी सम्मादिई	६४	१२
सामण्य अह विसेसं	८५	१७
सायार इयर ठवणा	९१	२१
सामण्ये णियवोदे	११२	१०
सामण्यं परिणामी	"	१४
सामण्यं णाण्णं	१२७	१९
सियसरेण विणा इह	४२	५
सियसरेणय पुहा	"	१०
सियमवेक्खा सम्मा	८६	२
सियजुत्तो णण्णिक्को	८८	१६
सियसरमुणपदुण्णय	१३१	७
मुरजरणारयतिरिया	४५	१५
मुहो जीवसहावो	५२	१८
मुहवेदं मुहगोदं	६२	२१

पञ्जाए दब्बगुणा	१२	७
"	८०	४
परमाणु एवदेसी	१३	१३
"	८१	४
परमावादो मुण्णो	१८	१९
"	१२६	१२
पंचावयवमुभो सो	४६	१४
पंडु जवित्तं चयणं	५०	१४
परमथो जो काली	५७	१९
पज्जयि गट्ठण किञ्चा	७१	१३
पण्णवणभाविभूदे	७८	९
"	"	१४
पचपयंतो रागा	९८	२१
परदो इह मुहममुह	१०१	७
पदमं मुत्तसरुपं	११५	७
पस्मदि तेण सम्व	१२१	१०
पारदा जा किरिया	८	९
"	७६	४
पुत्ताइवधुवगं	१७	३
"	८४	११
पुणान्दध्वे जो पुण	२६	१२
पुदवी जलं च	२९	१२

दृष्टमन्त्रोदियोहो	१०७	६
वधूज जमगाणे	१२३	१५
विष्मावाहो वधो	४७	९
विग्दगिरो वदि-	६०	२
विज्जावन्ध सधे	१०७	१४
विदरीये पुद्गवो	१०९	११
वीरं वितयविरत	१	१
	६५	२
"	२	१६
सुमाहता जिणव-		

म.

मणइ जगिवा-	७	२१
मण्वगुणाहो मण्वा	२८	३
मणिवा जे सम्भावा	४३	१३
मणइ जगिवामुदा	७५	८
भरहे दुग्ममकाणे	१०९	२१
भावेसु रायपादी	५	८
भाववडणं वस	१९	१२
भावा नैयसहावा	३६	१५
भावो दृष्टजिमिल	४४	१७
भावे सरायमादी	७२	१४
मेद सदि समर्थ	५	१८
	७३	२

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

श्रीदेवसेनविरचितं

लघु नयचक्रम्॥

वीरं वित्तयविरक्तं विगतमलं विमलप्राणमंजुत्वं ।
 पणविपि वीरजिजिदं पच्छा नयलवक्षणं वोच्छं ॥१॥
 वीरं विषयविरक्तं विगतमलं विमलहृदनसंयुक्तम् ।
 प्रणम्य श्रीरजिनेन्द्र पथान्नवलक्षणं वक्ष्ये ॥ १ ॥
 जं णाणीण वियर्ष्य सुयमेयं घटधुर्यंससंगहणं ।
 तं इह नयं पठत्तं णापी पुन तेहि णाणेहि ॥ २ ॥
 वो हानिना विफलः श्रुतभेदो यत्स्वसप्तमहणम् ॥
 स इह नयः प्रोक्तः शर्मा पुनस्तेर्हानैः ॥ २ ॥
 जज्ञा न नण्ण विणा होइ नरस्स सियवायपडिवरी ।
 सज्जा सो वोहव्वो एअंतं हंतुकामेण ॥ ३ ॥
 यस्मान्न नयेन विना भवति नरस्य स्याद्वादप्रतिपत्तिः ॥
 तस्मात्स बोद्धव्य एवान्तं हन्तुकामेन ॥ ३ ॥
 जइ सद्धानांमार्गं सम्मत्तं नइ तवाग्गुणणिलये ।

सम्भूयममम्भूयं उवयरियं चैव दुविह मम्भूयं ।
तिविहं पि अमम्भूयं उवयरियं जाण तिविहं पि ॥
सद्गतमसद्गतमुपचरितं चैव द्विविधं सद्गतं ।

त्रिविधमप्यसद्गतमुपचरितं जानीहि त्रिविधमपि ॥१५॥

दब्बत्थिए य दब्बं पज्जय्य पज्जयत्थिए विसयं ।

सम्भूयासम्भूए उवयरिए च दुजवत्थित्था ॥१६॥

द्रव्यार्थिके च द्रव्यं पर्यायः पर्यायार्थिके विषयः ।

मद्गताद्गते उपचरिते च द्विनवत्रिकर्थाः ॥१६॥

पज्जय गेउगं किच्चा दब्बं पिय जोहु गिह्णए लोए

सो दब्बत्थो मणिओ विपरीओ पज्जयत्थो दु ॥१७॥

पर्याय गौणं कृत्वा द्रव्यमपि च यो हि गृह्णानि लोके ।

स द्रव्यार्थो मणितः विपरीतः पर्यायार्थस्तु ॥१७॥

कर्मोपाधिनिरपेक्षः शुद्धद्रव्यार्थिकः ।

कम्मार्णं मज्झगयं जीवं जो गहइ सिद्धसंकासं ।

मणइ सो सुद्धणओ खलु कम्मोवाहिणिरवेक्खो ॥१८॥

कर्मोपाधिनिरपेक्षः शुद्धद्रव्यार्थिकः ।

मज्झगं म उदययः खलु कर्मोपाधिनिरपेक्षः ॥१८॥

उपाधिरूपमप्युक्तत्वेन सत्तागाहकः शुद्धद्रव्यार्थिकः ।

उपादत्तं मोण किच्चा जो गहइ केवला सत्ता ।

मज्झइ सो सुद्धणओ इह सत्तागाहओ समए ॥१९॥

उपादत्तमप्युक्तत्वेन सत्तागाहकः शुद्धद्रव्यार्थिकः ।

ते न शुद्धनयः इह सत्तामाहकः समये ॥१९॥

भेदकम्पनाविरपेक्षः शुद्धद्रव्यार्थिकः ।

गुणियादचउक्ते अत्ये जो णो कोइ खलु भेयं ।

। सो दज्जत्थो भेदाविषयेण निरवेवत्थो ॥२०॥

गुण्वादिचतुष्कोर्धे यो न करोति खलु भेदम् ।

॥ द्रव्यार्थो भेदविरुद्धेन निरपेक्षः ॥२०॥

कर्मोपाधिमापेक्षोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः ।

। तु राययादी सज्जे तीर्यमि जो दु लेपेदि ।

। अगुदो उत्तो कम्पणोवाहिमावेवत्थो ॥२१॥

। न च रागादीन् सर्वेषु जीवेषु यत्तु जलति ।

इत्थं अशुद्ध ईक्षतः कर्मणामुपाधिसापेक्षः ॥२१॥

वत्पादगम्यसापेक्षोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः ।

। दयपविमिस्सा सत्ता गहिऊण मणह् निदयव्वं ।

। म्म एयगमये जो दु अगुदो ह्वे विदिओ ॥२२॥

। दयपविमिश्रा सत्ता गृहीत्वा भगति सिद्धन्तर् ।

। र्थकसमये वो अगुदो भवेद्द्वितीयः ॥२२॥

भेदकस्वनामापेक्षोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः ।

। सदि संवेधं गुणगुणियार्थेन कृत्तव्यं जो दज्जं ।

। वि अगुदो दिहो गहिओ सो भेदकप्पेण ॥२३॥

। सति सम्बन्धं गुणगुणार्थानां कर्तव्यं दो दज्जं ।

। अगुदो एहः सहितः न भेदकस्वना ॥ २३ ॥

इदमेवमुचरता भण्णइ सो साहबिच्च णआ ॥ २८ ॥

पर्मक्षयध्मासोऽविनासी वो हि काण्णभावे ।

इदमेवमुचरम्भज्यते म सादिनित्यनयः ॥ २८ ॥

सन्नागौणत्वेनोत्पादव्ययमाहकः स्वभाषानित्यशुद्धपर्या-
यार्थिकः ।

मत्ता अमुवसरुत्थे उप्पादवयं हि गिह्मए जो इ ।

सो इ सहाय अणिच्चो भण्णइ सुत्तु सुदणग्जायो ॥ २

मत्ताऽमुख्यरूपे उत्पादव्यवो हि गृह्णाति वो हि ।

स तु स्वभाषानित्यो भण्यते सुत्तु शुद्धपर्यायः ॥ २९ ॥

सत्तासापेक्षः स्वभाषानित्यः अशुद्धः पर्यायार्थिकः ।

जो महइ एकसमए उप्पायवयहुवणमंजुत्तं ।

सो सन्माय अणिच्चो अमुदओ पज्जयत्थीओ ॥ ३०

वो गृह्णाति एकममेवे उत्पादव्ययभुज्यमंशुक्तम् ।

म मद्भाषानित्योऽशुद्धः पर्यायार्थिकः ॥ ३० ॥

कर्मोपाधिनिरपेक्षः स्वभाषानित्यः शुद्धः पर्यायार्थिकः ।

देहीणं पञ्जाया सुद्धा सिद्धाण भणइ सान्तिथा ।

जो इह अणिच्च सुद्धो पज्जयमाही हवे स णओ ॥ ३१

देहिनां पर्यायाः शुद्धाः सिद्धानां भणानि सद्गताः ।

ए इहानित्यः शुद्धः पर्यायमाही भवेत्त सयः ॥ ३१ ॥

कर्मोपाधिसापेक्षो विभाषानित्योऽशुद्धः पर्यायार्थनयः ।

भणइ अणिच्चाऽमुद्धा चउगइजीवाण पज्जया जो इ ।

(८)

होइ विमान अगिरुओ अगुदजो पञ्चवत्तिनको ॥
मन्यनिगजुदाधुर्गनिर्मातना पर्वताप्यो दि ।
मयनि विमानियोऽगुदत्तार्थार्थिको नयः ॥ ३२ ॥

भूगमाधिकतमानकाटभेदागैगमश्चिवा ।

निष्पिण्डव्यतीरया वट्टणकालं दृ जं समानत्वं ।
नं भूयणइगमणयं जह अठ पिण्डुहदिमं वीरे ॥ ३३ ॥
निर्हमट्ठप्यक्रिया वनेने काळे तु यत्तमानरणम् ।
स भूर्तनगमनयो यथा अथ निर्हतिदिनं वीरस्य ॥ ३३ ॥
पाग्द्धा जा किरिया वयणविहाणादि कहइ जो मिश
ल्लोण य पुच्छताणे तं मण्णइ वट्टमागणयं ॥ ३४ ॥
प्रान्था या क्रिया पचनविधानादिः कथयति यः निदान् ।
लोकं च पृथग्माने स मण्यते वर्तमाननयः ॥ ३४ ॥
निष्पण्णमित्र पयेपदि माविपयत्ये नरो अणिप्पज्जं ।
अप्पत्ये जह पण्यं मण्णइ सो माविणइगमोणि नजो ॥
निष्पण्णमित्र प्रवल्पति माविरदार्ये नरोऽनिष्पन्नम् ।
अप्रस्थे यथा प्रस्थ मण्यते स माविनैगम इति नयः ॥ ३५ ॥

सामान्यमग्राहो विशेषसंग्रहोऽनेति संग्रहो द्वेधा ।

अगरे परमविरोहे सर्व्वं अतिथिनि मुदसंगहणो !
होइ तमेव अमुदो इगजाइविसेसगहणेण ॥ ३६ ॥

अगरे परमविरोधे सर्व्वे अस्ति इति मुदसंगहणे ।

भवति स एवाशुद्धः एकजातिविशेषमहणेन ॥ ३७ ॥

नामानन्दमद्वैतभेदो व्यवहारो विद्येयमद्वैतभेदोऽपि व्यव
हारोऽपि इति—

अं मंगलेन गतिर्यं मपर अर्थ असुद सुदं वा ।

मो एवहारो द्विदो असुदसुदन्त्यभेदकरो ॥३७॥

ए मंगलेन गृहीत भिनवि अपं असुद सुद वा ।

म व्यवहारो द्विविधोऽसुदसुदार्थभेदकर ॥३७॥

गृहमजुंमूत्र भूतजुंमूत्रभोगुजुमूत्राणि द्विविध ।

जो एवगमयवर्ती गिराद दन्वे पुष्यपञ्जाओ ।

मो रिउगुणो गुणुमो मय्यं पि मदं जहा गणिर्यं ॥३८॥

ए एकममयवर्तिनं गृह्णाति द्वये भुक्त्वप्यप्यम ।

ग प्रदुगुगुत्र सुदम मर्बमपि सद्यथा क्षणिकम् ॥३८॥

मणुषादयपञ्जाओ मणुगुनि मगहिदीनु बह्वो ।

जो मणइ तापकालं मो भूले होइ गिउगुणो ॥३९॥

मनुजादिकार्योपो मनुष्य इति स्वकस्मिन्निव वर्तमान ।

यो मणनि तापकालं स स्थूलो भवति जलुगुत्र. ॥३९॥

गार्मममिन्द्रैर्बभूताधैरेके कला नयभेदा. ।

जो एहणं च मणइ एयहं भिष्णलिङ्गमार्ण ।

सो गहणओ भणिओ जेओ पुस्साइयाण जहा ॥४०॥

यो वर्तन च मय्यते एकार्ये भिज्जटिगादीनाम् ।

स शब्दनयो भणित श्रेयः पुण्यादीनां यथा ॥४०॥

अहवा मिदे सदे फीरुदं जं किंपि अत्यववहरणं ।

तं गल्ल सदे विसयं देवो सहेण अह देवो ॥४१॥

मधवा निद गम्भीर कर्मेति यः हिमनि मयैव्यादगम्भीर ।

म सत्तु शब्दस्य विरयः देवशब्देन यथा देवः ॥४१॥

सदासुदो अन्यो अत्यासुदो तदेव पुन मज्ञे ।

मणइ इह समभिरुदो जइ इंद पुगंदरो सके ॥४२॥

शब्दासुदोऽयोंऽयोंशब्दस्यैव पुन. शब्दः ।

मणनि इह समभिरुदो यथा इन्द्रः पुगंदरः शक्ते ॥४३॥

ने जं करेइ कम्मं देही मणवयणकायचिडाहिं ।

तं तं गु णामजुत्तो एवंभूतो इवे म णओ ॥४३॥

यज्जुत्तो कर्म देही मनोवचनकायचिदातः ।

तत्ताखलु नामयुक्त एवंभूतो मवेम नयः ॥४३॥

पढमतिथा दव्वत्थी पज्जयगाही य इयर जे मनिप

ते चहु अत्थपहाणा सइपहाणा हु तिण्णियरा ॥४४॥

प्रथमत्रिका द्रव्यार्थिकाः पर्यायप्राणिधेतरे ये मणिजा. ।

ते चत्वारोऽर्थप्रधानाः शब्दप्रधाना हि नय इतरे ॥४४॥

पणवणमाविभूदे अत्थे ओ सो इ भेयपज्जाओ ।

अह तं एवंभूदो संभवदो मुणइ अत्थेमु ॥४५॥

प्रहापन माविभूतेऽर्थे यः स हि भेदपर्यायः ।

अथ स एवंभूतः सभवतो मन्यच्च अर्थेषु ॥४५॥

एवमयभेदाः कथ्यन्ते ।

गुणगुणिपज्जयदव्वे कारयमच्चावदो य दव्वेमु ।

सण्णार्हिहि य मेयं कुण्णह मच्चभूयमुद्धियरो ॥४६॥

गुणगुणिपर्ययदव्वे कारकसंज्ञायनध इत्येषु ।

संज्ञादिभिर्भेद करोती मद्भुतशुद्धिकरः ॥४६॥

दन्तार्णं शु पण्मा बहुमा व्यवहारदो य श्वेण ।

अण्येण य निच्छयदो मणिया का तन्म्य राहु इवे नुगी
॥४७॥

दन्तार्णं राहु प्रदेता बहुमा व्यवहारतश्च एकेयम ।

अन्वेन य निधयनो मणिता. का तत्र राहु भवेदुक्तिः ॥

तदुच्यते ।

व्यवहाराश्रयापन्तु संज्ञावातीतप्रदेशवान् ।

अभिज्ञानैकदेशिष्यादेकदेशोऽपि निधयान् ॥१॥

अणुगुरुदेहप्रमाणो उपमहास्पमप्यदो चेदा ।

अममुहदो व्यवहारा निष्पन्नवदो अमरदेगो वा ॥४८॥

अणुगुरुदेहप्रमाण. उपमहाप्रमपेन चेतयिता ।

अममुहनाद् व्यवहारात् निधयनयनोनन्यदेशो वा ॥४८॥

एवपदेमं दन्तं निच्छयदो भेयकल्पनारहिदा ।

संभूयणं बहुमा तन्म्य य नै भेयकल्पणामहिण ॥४९॥

गुह्यमद्भुतव्यवहारोऽगुह्यमद्भुतव्यवहारः इति चङ्गतोऽपि विधा

स्वजातीयमद्भुतव्यवहारो विजातीयमद्भुतव्यवहारः स्वजातीय

विजातीयमद्भुतव्यवहार इति अमद्भुतोऽपि विधा ।

अणोर्भि अत्र गुणा मणद् अमन्भूय त्रिविहभेदेवि ।

सम्जाद्वयरमिस्मो षावव्यो त्रिविहभेदशुदो ॥५०॥

अन्वेणमत्र गुणा भायेना अमद्भुतविधिभेदेऽपि ।

विजातीय इतो विप्रो विजातीयप्रतिविम्बेदुःखः ॥५०॥

अनन्यतन्मयवशात्तन्मयेदन्तर्द्वयम् ॥

द्व्यगुणपञ्चयाणं उच्यार होह ताव नन्येर ।

द्व्य गुणपञ्चया गुणे द्व्यगुणपञ्चया णेया ॥५१॥

द्व्यगुणपञ्चयाणां उपचारो भवति तेषां तत्रैव ।

द्व्ये गुणपञ्चये गुणे द्व्यगुणपञ्चया णेयाः ॥५१॥

पञ्चायं द्व्यगुणा उपचरितव्या ह्यु बन्धसंयुता ।

संबधे संसिलेनो णाणीणं णेयमादीर्हि ॥५२॥

पञ्चाये द्व्यगुणा उपचरितव्या हि बन्धसंयुताः ।

संबन्धे संस्लेषे ज्ञानिना नैगमादिभिः ॥५२॥

विजातीयद्वये विजातीयद्वयारोपणोत्पन्नसंयवहारः ।

एहंदिवादिदेहा निच्छन्ता जेवि पोग्गले काये ।

ते जो मणेइ जीवो व्यवहारो सो विजातीयो ॥ ५३ ॥

एकेन्द्रियादिदेहा निश्चिता येऽपि पौत्रले काये ।

ते ये भणिता जीवा व्यवहारः स विजातीयः ॥ ५३ ॥

विजातीयगुणे विजातीयगुणारोपणोऽसद्व्यवहारः—

मुचं इह मद्दणं मुचिमद्व्येण जणियं जह्वा ।

जह्वा मुचं णाणं ता कह खलियं हि मुचेण ॥५४॥

मूर्तमिह मतिज्ञानं मूर्तकद्व्येण जनितं यस्मात् ।

यदि नहि मूर्तं ज्ञानं तत्कथं खलितं हि मूर्तेन ॥ ५४ ॥

स्वजातीयपर्याय स्वजातीयपर्यायाधरोपणोऽसङ्गतव्यवहारः ।

दह्मं पठिरिव यद्यदि दृ तं चैव एस पञ्चाओ ।

मञ्जाइअसम्भूओ उवयरिओ निचयजातिपञ्चाओ

॥५६॥

एण्हा इतिविम्बं भवति हि स चैव एव पर्यायः ।

स्वजात्यसङ्गतोपचरितो निजजातिपर्यायः ॥५६॥

स्वजातिविजातिद्वये स्वजातिविजातिगुणाद्येप्योऽसङ्गतव्यवहारः ।

णेयं जीवमजीयं तं पिय जानं तु तस्स विमयादो ।

ओ भणइ एरित्तयं यवहारो सो अमम्भूदो ॥५७॥

इय जीवमजीव तदपि च ज्ञान एतु तस्य विमयात् ।

यो भणति ईदृशार्थे व्यवहारः सोऽसङ्गतः ॥५७॥

स्वजातीयद्वये स्वजातीयविभावरसंयोगोऽसङ्गतव्यवहारः-

परमाणु एयदेसी बहुप्पदेसी परंपदे ओ दृ ।

सो यवहारो णेओ दय्ये पञ्चायउवयारो ॥५८॥

परमाणुरेकदेशी बहुप्रदेशी प्रवत्यति यस्तु ।

स व्यवहारो द्वेयः द्वये पर्यायोपचारः ॥५८॥

स्वजातिगुणे स्वजातिद्वयाद्येप्योऽसङ्गतव्यवहारः-

रुवं पि भणइ दम्बं यवहारो अण्णाअत्यसंभूदो ।

सेओ जह पासाणो गुणेषु दब्बाण उवयारो ॥५९॥

रूपमपि भणति दम्बं व्यवहारोऽन्यार्थसंभूतः ।

येनो कस्य चान्यो गुणोऽप्यप्युक्तः ॥६०॥

एतन्मतेऽपि चान्यो गुणोऽप्यप्युक्तः ॥६०॥

प्राणं वि हि पञ्चायं यमिन्ममाणं तु मिह्मणं ज्ञेयम् ।

वयदागं गन्तुं ज्ञेयं गुणं गुणं उच्यते पञ्चायम् ॥६०॥

ज्ञानमपि हि यथायं यमिन्ममाणं तु गुणं ज्ञेयम् ।

एतन्मतेऽपि चान्यो गुणोऽप्यप्युक्तः ॥६०॥

एतन्मतेऽपि चान्यो गुणोऽप्यप्युक्तः ॥६०॥

दृष्टं धूलमयं पुष्पलद्वयं ज्ञेयं लोचनम् ।

उच्यते पञ्चायं यमिन्ममाणं तु गुणं ज्ञेयम् ॥६१॥

दृष्टं धूलमयं पुष्पलद्वयं ज्ञेयं लोचनम् ।

उच्यते पञ्चायं यमिन्ममाणं तु गुणं ज्ञेयम् ॥६१॥

एतन्मतेऽपि चान्यो गुणोऽप्यप्युक्तः ॥६१॥

दृष्टं देहठानं वर्णान्तो होइ उच्यते ॥६२॥

गुणउच्यते यमिन्ममाणं तु गुणं ज्ञेयम् ॥६२॥

दृष्टं देहस्थानं वर्णमानं भवति उत्तमम् ॥६२॥

गुणोपधरो भवति पर्याये नाम्नि सदेहः ॥६२॥

सदेहपञ्चायदो संतो भवितो जिनेहि वयहारो ।

जस्त न हवेइ संतो हेतु दुष्णं पि तस्त कुदो ॥६३॥

एतन्मतेऽपि चान्यो गुणोऽप्यप्युक्तः ॥६३॥

न भवेन्मत् हेतु द्वावपि तस्य कुत ॥६३॥

पउगा इह संमारो तस्स य हेऊ सुहासुहं कम्मं ।

जा तं मिच्छा नो किदु समारो संस्रामिव तस्समये

॥६४॥

अनुर्गभिरिह संमारस्स च हेतु. शुभाशुभ कर्म ।

यदि तन्मिच्छा तर्हि कथं ससारः साध्य इव तसमये ॥६४॥

एतेन्द्रियादिदेहा जीवा व्यवहारदो नु जिणदिवा ।

दिमादिमु जदि पावं मज्जत्थो किं न व्यवहारो ॥६५॥

एतेन्द्रियादिदेहा जीवा व्यवहारतन्नु जिनदृष्टा ।

हिमादिषु यदि पाप सर्वत्र किं न व्यवहार ॥६५॥

बंधं वि मुखहंऊ अण्णो व्यवहारदो ये नायन्ना ।

णिच्छयदो पुण जीवो भणिओ रत्तु मज्जदरमीहिं ॥६६॥

मन्वेऽपि मुखपदेतुरन्यो व्यवहारतथ क्षमन्व ।

निभवत पुनर्जीवो भणितः खलु सर्वदर्शिभि ॥६६॥

जो चंव जीवभावो णिच्छयदो होइ सम्मजीवाणं ।

तो चिय भेदुययारा जाण कुटं होइ व्यवहारो ॥६७॥

यधैव जीवभाव निधयतो भवति सर्वजीवानाम् ।

त विष भेदोपचारात्कुटं भवति व्यवहारः ॥६७॥

भेदुययारो नियमा मिच्छादिर्हीण मिच्छस्त्वं सु ।

सम्मो सम्मो भणिओ नेहि दुबंधो य मुखसो वा ॥६८॥

भेदोपचारो नियमान्मिच्छादहीना मिच्छास्त्वः सु ।

सम्यक् सम्यक् भणितः तैस्तु बन्धो वा मोक्षो वा ॥६८॥

ण मुण्ड वत्युसहारं अह विवरीयं सु मुण्ड निस्सं
 तं इह मिच्छाणाणं विवरीयं सम्मरुयं सु ॥६९॥
 न भिनोति वस्तुस्वभावं अथ विपरीतं खलु भिनोति निस्सं
 तदिह मिच्छाङ्गानं विपस्मि सम्मरुयं तु ॥६९॥
 णो उपचारं कीरइ णाणस्स हु दंसणस्स वा केव ।
 किइ मिच्छिणीणाणं अण्णेसिं होइ नियमेण ॥७०॥
 नो उपचारं कत्था ज्ञानस्य हि दंसनस्य वा वेपे ।
 कयं निश्चिज्ज्ञानमप्येषो मवन्ति नियमेन ॥७०॥

इति अमद्भूतव्यवहारः ।

उपयारा उपयारं सत्त्वामच्चेषु उदयअत्थेषु ।
 सज्जाइयरमिस्सो उपयरिओ कुणइ व्यवहारो ॥७१॥
 उपचारादुपचारं सत्तासत्थेषु उभयार्थेषु ।
 सज्जातीतरमिस्सं उपनरिन. कतोति व्यवहारः ॥७१॥

सज्जानीयोरचरितामद्भूतव्यवहारं विज्जातीयोत्तरात्तद्भूत
 व्यवहारः सज्जानीयोरिज्जातीयोरचरितामद्भूतव्यवहारः
 इति उपचरितामद्भूतोति केवा ।

देमयारं देसम्भो अम्भयणिज्जो महेव जंपतो ।
 मे देमं मे दयं सत्त्वामच्चपि उभयार्थं ॥७२॥
 देसज्जि देसज्ज अर्थयनियेः तथेव जत्तम् ।
 म्हा देसो मय इय्य सत्तागलमपि उभयार्थम् ॥७२॥

विजातीयद्रव्ये विजातीयद्रव्यारोपणमुपचरिता-
मवगूतव्यवहारः -

पुष्पादपेक्षुदग्गं अहं च मम मंपयाइ जंपतो ।
उपचारामम्भूओ मज्जाइद्व्येमु पायप्पो ॥ ७३ ॥
पुष्पादिषुपर्णा. अहं च मम सम्पदादि जन्मन् ।
उपचारामङ्गतः रज्जातिद्व्येमु ज्ञातव्य ॥ ७३ ॥
विजातीयद्रव्ये विजातीयद्रव्यारोपण उपचरितासङ्गत-
व्यवहारः--

आहरणहेमरयणं वत्थादीया ममणि जंपतो ।
उपचारअमम्भूओ दिज्जाइद्व्येमु पायप्पो ॥ ७४ ॥
आभरणहेमरनानि वत्थादीनि ममेति जन्मन् ।
उपचारासङ्गतो विजातिद्व्येमु ज्ञातव्य ॥ ७४ ॥

विजातिविजातिद्रव्ये विजातिद्रव्यारोपण उपचरितासङ्गत-
व्यवहारः--

देमं च रज्ज हुमं एव जो चेव मणइ गम सव्वं ।
उहयत्थे उपचारिओ होइ असम्भूषवपहारो ॥ ७५ ॥
देशश्च राज्यं हुमं एव चक्षेव भजति गम सर्वम् ।
उभयार्थे उपचरितो मध्यसङ्गतव्यवहारः ॥ ७५ ॥

एयंते विरवेचछे णो सिज्जाइ विविदभावनं दण्णं ।
सं तह वयणयंते इदि पुज्झइ सिअणयंतं ॥ ७६ ॥
एकान्तं निरपेक्षे नो सिद्धयति मित्रिभावनं द्वयम् ।
तत्तथा वचनेऽनेकान्ते इति युष्यत स्यादनेकान्तम् ॥ ७६ ॥--

व्यवहारादो बंधो मोक्षो जज्ञा सदावमंबुनो ।
 नक्षा कर तं गडणं सदावमारारुणारुते ॥७५॥
 व्यवहारात् बन्धो मोक्षो यस्मात्समावमंबुनः ।
 तस्मात्कुरु त गण स्वभावमागधनाकाये ॥७६॥
 जह रससिद्धो पद्मि हेमं काज्जलं मुञ्चये भोगं ।
 तह णय मिद्धो जोई अप्पा जणुहवट अप्परयं ॥
 यथा रससिद्धो वैद्यो हेमं कृत्वा मुनक्ति भोगम् ।
 तथा नवसिद्धो योगी आमानमनुभवन्नवरतम् ॥७७॥
 मोक्षं च परममोक्षं जीवे चारित्र्यमनुदे दिष्टं ।
 वट्टं तं जहयग्गे अप्परयं भावयारुणं ॥७८॥
 सीद्धं च परममोक्षं जीवे चारित्र्यमनुदे दृष्टम् ।
 वर्तते तद्यतिर्गो अगवत्त भावनालीने ॥७९॥

विभाव्यभावभावरत्नेन भावना-

रायाइभावकम्मा मज्झं सदावा ण कम्मजा जज्ञा ।
 जो संवेयणगाही सोहं णादा हवे आदा ॥८०॥
 रागादिभावकर्माणि नम स्वभावा न कर्मजा यस्मात् ।
 यः रावेदनमाही मोहं दाता भवाम्यामा ॥८०॥

सामान्यगुणप्रधानत्वेन भावना-

परभावाद्गो गुणो मंपुण्णो जो हु होइ जियभावे ।
 जो संवेयणगाही मोहं णादा हवे आदा ॥८१॥
 परभावः नृत्त्यः संपूर्णो यो हि भवति निरभावे ।
 . संवेदनमाही मोहं दाता भवाम्यामा ॥८१॥

विपश्चिद्व्यवसायभक्त्येन भावना—

जडमन्मायो जगु मे जज्ञा तं जान भिष्यजडद्वयं ।

जो संवेदनमाही सोहं पादा हवे आदा ॥८२॥

जडस्थभावो न मे दम्मात्त जनाहि भित्तजडद्वयं ।

य संवेदनमाही सोहं ज्ञाता भवाम्मात्मा ॥८२॥

विशेषगुणप्रधानत्वेन भावना—

मग्ना महायं पापं दंमण चरणं न किमपि आवरणं ।

जो संवेदनमाही सोहं पादा हवे आदा ॥८३॥

मम स्वभाव ज्ञान दर्शन चरणं न किमपि आवरणम् ।

य संवेदनमाही सोहं ज्ञाता भवाम्मात्मा ॥८३॥

स्वभावप्रधानत्वेन भावना—

भावचउदं चचं तं पत्तो परममागन्धारे ।

जो संवेदनमाही सोहं पादा हवे आदा ॥८४॥

भावचउदं चचं तं पत्तो परममागन्धारे ।

य संवेदनमाही सोहं ज्ञाता भवाम्मात्मा ॥८४॥

णियपरममाणसंजनिन लोपिणो चारुचेदणालंद ।

जइया तइया कीलइ अप्पा जवियप्पभायेण ॥८५॥

निजपरमज्ञानसंजनितं योगिनः चारुचेतनानन्दम् ।

यइ तइ जात्रीइति आत्मा भविकरदभावेन ॥८५॥

लवणं च एत भणियं पयचणं तदलतत्थगुदियरं ।

राम्माचिगुवं मिच्छा जीवाणं मुजयमग्गमदियानं ॥८६॥

लवणमेव एतल्लोत नयचक सकलशास्त्रद्विषम् ।

मायामिधुनं धित्वा जीवनं दुःखदलं देहम् ।
 जह इच्छा उपाशुं अस्मान्महोदधिं मुक्तये
 गो पादं कृणुत मयं जगते दुःखनिनिबन्धनं
 वरिष्ठाय उवाच । अस्मान्महोदधिं मुक्तये ॥
 मयि ह्यहं कृणुत मयि मययते दुःखदलं देहम् ॥

॥ इति लघुनयचर देवसेनचरं समाप्तम् ॥

॥ ॐ ॥

कुन्दकुन्दाचार्यहृतशास्त्राणां सारार्थं परिगृह्य स्वपरोपकाराय
 श्लाघ्यप्रकाशकं नयचक्रं मोक्षमार्गं कुर्वन् सन्धकर्ता निर्वा-
 दः शास्त्रपरिसमाप्त्यादिकं शिष्टाचारप्रतिपादनं पुण्यवानि ना-
 तापरितारं कर्मभिलषन् शास्त्रादीं इष्टदेवताविशेषं नम-
 माह ' दृष्ट्वे ' नि.

एषा विस्मयदाया लोपायासे सुनन्ठिया जेहि ।
 देहा विषालविसया बंदेहं ते विषे मिद्वे ॥ १ ॥
 इष्याणि विश्वरमायानि लोकाकाशे सरित्तानि ये ।
 इष्टानि त्रिकाटविषयाणि कन्देऽहं सान् त्रिनाम्निहान् ॥
 इष्टदेवताविशेषं नमस्कृत्य व्याप्यंयप्रतिगमनिर्देशार्थ-
 माह ' जं जिति '—

जं जं जिति; जिहं जहं जिहं सज्जद्व्यसुम्भावं ।
 पुटयस्वरानन्दं तं तदं संदेवदो दोन्ठं ॥ २ ॥
 यो यो जिहं लो यथा इष्टं सर्वद्व्यसुम्भावं ।
 पूर्वापराविरुद्धं तथा संश्लेषो वदरे ॥

स्वभावव्यमायिनारेऽन्तर्निर्णीत्युपचारं व्यापष्टे ' जीयंति '—
 जीया पुनःउहाला घनतघम्मा तदेव आयामे ।
 विषयविषयसहानुष्ठा दद्व्यसुम्भावं यस्वरमाणेहि ॥ ३ ॥
 जीया पुनःउहाला धर्माधर्मो तथैवाकाशम् ।
 निजनिजस्वभावमुत्तमं दद्व्यसुम्भावं नयप्रमाणेः ॥

स्वभावस्य नामान्तरं मये ' दद्व्यसुम्भावं '—

तत्त्वं एह परमं दद्व्यसुम्भावं तदेव परमपरं ।

धेवं मुदं परमं पयदा हुंनि अमिहाणा ॥ ४ ॥

तत्त तया परमार्थं द्रव्यस्वभावमन्यत्र परमपरम् ।

एवं शुद्धं परमं पञ्चायानि मयन्त्यमिधानानि ॥

स्वभावमव्यवस्थितोऽप्यत्रिं दर्शयति—

एदेहि तिनिह्लोमं निष्पण्णं खलु णहेण तमलोयम्

तेणेदं परमहा भणिता सवभावदरसीहि ॥ ५ ॥

ते पुण कारणभूदा लोयं कज्जं विद्याण निच्छपदो

अण्णो कोधि ण भणिओ तेसि इह कारणं कज्जं ॥

एतेस्त्रिविधा लोको निष्पन्नः खलु नमस्ता स अलोकः ।

तेनैते परमार्था भणिताः स्वभावदर्शिभिः ॥

ते पुनः कारणभूता लोकं कार्यं विजानीहि निश्चयतः ।

अव्यः कोऽपि न भणितस्तेषामिह कारणं कार्यम् ॥

एकश्रेयानिवाति चेन संकगदिदोषपरिहारमाह—

अवरोप्परं विमिम्मा तह अण्णोण्णापमासदो निग्गं ।

संगो वि एयतेरो ण परसदावेहि गच्छंति ॥ ७ ॥

पारस विमित्रास्तथाऽप्योऽप्यावकाशतो नित्यम् ।

सन्तोऽप्येकश्रेयं न परस्वभावेनैच्छन्ति ॥

इति पौठिजानिदेशः ।

अथ तस्या विशेषव्याख्यातार्थमधिकारात्प्रभ —

गुणपञ्चाशा दस्यं काया पंचत्वि मस तदाणि ।
अण्येऽपि नव पयत्था पमाण णय तद्वय णिरस्येदं ॥८॥

दंसणजाजचरिचा कमसा उदयारभेदइदेरीह ।

द्व्यमहावपपासे अहियारा वारमवियप्पा ॥९॥

गुणपर्याया द्व्य काया पचास्ति सप्त तस्यानि ।

अन्येऽपि च नव पदार्थाः प्रमाण नयास्तथा च निश्चया ॥

दर्शनज्ञानचारिणाणि प्रमदा उपचारभेदेर्ता ।

द्व्यम्वभावप्रकाशे अत्रिजारा द्वादशविकल्पाः ॥

अथ सूत्रनिर्देशस्तथाधिकारव्याणं प्रयोजनं निर्दिशति —

णायप्यं दयियार्ण लवसणमंमिद्विहेउगुणणियरं ।

तह पञ्चायत्तदायं मयंतविणामणद्धा वि ॥१०॥

हातप्य द्व्यणां लक्षणमतिद्विहेउगुणनिकरम् ।

तथा पर्यायस्वभावः एकान्तविनाशनार्थं अपि ॥

गुणस्य स्वस्व भेदं च निरूपयति -

दध्वार्ण महभूदा (१) सामण्णविसेसदो (२) गुणा जेया ।

मज्जेमि सामण्णा दह भणिया मोलन विनेसा ॥ ११ ॥

द्व्यणा सहभूताः सामान्यविशेषतो गुणा ज्ञेयाः ।

सर्वेषां सामान्या दश भणिताः षोडश विशेषाः ॥

१ ' दध्वणा सहभूता ' इतिरदेन द्व्यमहभाविनो गुणा

। गुणलक्षण कथितम् ।

२ ' सामण्णविसेसदो ' इत्यनेन गुणानां द्वौ भेदौ प्रकृतौ

दशमामान्यगुणानां नामानि आह-

अश्विचं वत्सुचं दध्वाच पमेयच अगुरुलहुगुचं ।
देमच चेदणित्ठं मुत्तममुत्तं वियाण्ह ॥ १२ ॥

अश्विच्य वत्सुच्य दध्वच्य प्रमेयत्वमगुरुलघुत्वम् ।

देमचं चेतनमितरद् मूर्तममूर्तं विजानीहि ॥

षोडशविंशपगुणानां नामान्याह-

णाणं दंमण सुह सत्तिरुवरम मंघ फाम गमणठिदी ॥
चट्ठणगाहणहेउं मुत्तममुत्तं मु चेदणित्ठं च ॥ १३ ॥

शान दर्शनपुञ्जशक्तिरूपरमगन्धस्पर्शनमनस्थिति ।

धर्तनागगाहनहेतुं मूर्तममूर्तं एषु चेतनमितरच्च ॥

ज्ञानादिषडपगुणानां संमधभेदानाह-

अहचदु णाजदंमणमेया सत्तिमुदस्म इह दो दो ।

वण्णरव पंच गंधा दो फासा अह णायव्वा ॥ १४ ॥

अह चत्वारो ज्ञानदर्शनभेदाः सत्ति (२) सुखस्वेह[३] ॥ १ ॥

वर्णरसाः पंच गन्धा द्वौ स्पर्शा अष्ट श्रौतव्या ॥

षडद्रव्येषु प्रत्येकं सम्भवत्सामान्यादिशेषगुणान्तरूपवति-

एकेके अहठा सामान्या भूति सव्यदव्याण ।

१ पूर्वं गमनस्थितिवर्तनागगाहनपदानां परस्परं इत्ये-

तदुपदेन सद पट्टीतपुस्येच इने पञ्चागुणदिपदानां समाहार-

समाहारे न्युपक्रमेकतम) इति नपुंसकान्तरान्तेकवचनप्रयोगः ।

२ शायोक्तनिष्ठी शक्तिः क्षादिकी चेति सत्तेर्द्वौ भेदौ ।

३ इन्द्रियजगतीन्द्रियं चेति शुष्म्य द्वौ भेदौ ।

अथ ततोऽप्यस्य ज्ञानं मेरं न निर्गतिः -

मायन्त निमेषा नि य जे महा दीप एवमांगमा ॥
परिष्ठाप अद रिपातं गानं ते पञ्जरं दुरिष्टं ॥ १० ॥
मायान्द निष्ठा अति न ते निष्ठा दःपमोक्तमपि ।

परिष्ठापेन निष्ठापेन न परोक्षे दिशि । ॥

पर्याप्तैरिष्य निदधं जीवादिदृष्टेषु कष्टः पर्याप्तो भवति -

सम्भारं तु रिष्टाये दृष्टानं पञ्जरं त्रिगुणं ॥

मध्येमि न महाये रिष्मारं जीवपुण्यदार्णं च ॥ १८ ॥

भगवान् गत विभावो दृष्टाणां पर्याप्तो विनेतिष्ठः ।

मयेयां च भगवाय विभावो जीवपुण्यदार्णः ॥

दृष्ट्यगुणयोः स्वभावविभावोपेक्षया पर्याप्तानां चानुर्विध्यं
निरूपयति -

दृष्ट्यगुणाण महारा पञ्जार्णं तद विहावदो जेयं ।

जीवे जीवमहाया ने वि रिहाया हु कम्मकदा ॥ १९ ॥

दृष्ट्यगुणयोः स्वभावपर्यायस्तथा विभावतो ज्ञेयः ।

जीवे जीवमभवाः तेऽपि विभावा हि कमेकता ॥

उक्त चान्यत्र ग्रन्थे -

पुण्यलदव्ये जो पुण विन्भावो कालपेरियो होदि ।

मो निदुरुक्त्वसहिदो बंधो खलु होद तस्यैव ॥ २० ॥

य पुन विभाव कालपेरितो भवति ।

निगन्धरुक्त्वसहितो बन्धः खलु तस्यैव ॥

दृष्ट्यग्वभावपर्यायान्संदर्शयति -

दृष्ट्वाणं सु पयेसा जे जे ससहाव संठिया लोए ।

ते ते पुनः पञ्चाया जाय तुमं दविण सम्भावे ॥२१॥

द्रव्याणां खलु प्रदेसा ये ये स्वभावसम्पिता लोके ।

ते ते पुनः पर्याया जानीहि त्व द्रव्याणां स्वभावान् ॥

गुणस्वभावपर्यायान्मन्दर्शयति

अगुरुलघुता अणोता समर्थं समर्थं समुन्मेषा ले वि ।

द्रव्याणं ते भणिया सहायगुणपञ्चाया जाय ॥ २२ ॥

अगुरुलघुता भजन्ताः समर्थं समर्थं समुद्भवति वेदप ।

द्रव्याणां ते भणिता स्वभावगुणपर्यायाः जानीहि ॥

जीवद्रव्यविभावपर्यायान्निर्दिशति—

जं पदुगदिदेहीणं देहायारं पदेमपरिमाणं ।

अह विमहगद्गीये तं द्रव्यविहावपञ्चायं ॥२३॥

पदुगर्गनिर्दिहिता देहाकारः प्रदेशपरिमाणः ।

अथ विमहगतिजीवे स द्रव्यविभावपर्यायः ॥

जीवगुणविभावपर्यायान्निर्दिशति—

मदिरुदओर्हामणपञ्चायं च खण्णाद निमिषं ले भणिया ।

एवं जीवम् इमे विहावगुणपञ्चाया सम्ये ॥२४॥

मनियुतावधिमेन-पर्याया भजानानि कीणिष ये भणिताः ।

एव जीवस्येमे विभावगुणपर्यायाः सर्वे ॥

जीवद्रव्यस्वभावपर्यायान्प्रदर्शयति—

देहायारपणसा जं यक्का उदयकम्मणिभूयका ।

जीवस्त निमिषता खलु ते गुहा द्रव्यपञ्चाया

देहाकारप्रदेशा ये स्थिता उभयकर्मनिर्दिशतः ।

जीवन्निवृत्तः सत्यमेव ब्रह्म ज्ञानमिति ॥२५॥

जीवन्मुक्त्यर्थः सत्यमेव ब्रह्म ज्ञानमिति-

ज्ञानं ब्रह्मण मुक्तं जीवन्निवृत्तं यः ज्ञेयः पुनरुक्तमिति ॥

तं मुक्तं ज्ञानं तु यं जीवन्निवृत्तं यः ज्ञेयः ॥२६॥

ज्ञानं ब्रह्मण मुक्तं यः ज्ञेयः यः पुनरुक्तमिति ॥

तं मुक्तं ज्ञानं तु यं जीवन्निवृत्तं यः ज्ञेयः ॥२७॥

गण्यते सत्यमेव ब्रह्म ज्ञानमिति (सत्यमेव ब्रह्म ज्ञानमिति)
निवृत्तमिति ॥

मुक्तं परिणामादो परिणामो निवृत्तमिति ॥

एतद्विषयमादी यद्विषयं अत्राद्य उक्तम् ॥२८॥

मूर्धे परिणामादपरिणामं निवृत्तमिति ॥

एकोत्तरमेवादिति ब्रह्मण अत्राद्य उक्तम् ॥२९॥

पुनरुक्तमिति ॥

निवृत्तमिति निवृत्तं ब्रह्मण अत्राद्य उक्तम् ॥

यद्विषयमादी यद्विषयं अत्राद्य उक्तम् ॥

॥२८॥

निवृत्तमिति निवृत्तं ब्रह्मण अत्राद्य उक्तम् ॥

यद्विषयमादी यद्विषयं अत्राद्य उक्तम् ॥

तथा मति-

संख्याऽस्तस्यान्तः सत्यमेव ब्रह्म ज्ञानमिति ॥

परिणामादो यद्विषयं अत्राद्य उक्तम् ॥२९॥

संख्याऽस्तस्यान्तः सत्यमेव ब्रह्म ज्ञानमिति ॥

परिणामादो यद्विषयं अत्राद्य उक्तम् ॥

पुद्गलद्रव्यस्वभावपर्यायान्तररूपवति—

जे सत्तु अणारणिदणो कारणरूपो इ कारज्जरूपो वा ।
परमाणु पोग्गलानं सो दन्वसहाव पज्जयाभो ॥ ३० ॥
व सत्तु अणारिनिव्वनः कारणरूपो हि कार्यरूपो वा ।
परमाणुः पुद्गलानां स द्रव्यस्वभाव पर्याय ॥

पुद्गलगुणविभावपर्यायान्तरनिर्देशवति—

रूपरसगंधफाता जे थया तेसु अणुकदम्येसु ।
ते थैव पोग्गलानं सहावगुणपज्जया जेया ॥ ३१ ॥
रूपरसगंधस्पर्श ये स्थितास्तैरेणुकदम्येसु ।
ते थैव पुद्गलानां विभावगुणपर्याया जेया ॥

पुद्गलद्रव्यविभावपर्यायान्तररूपवति—

पुदवी जलं च छाया चउरिंदियविसयकम्मपरमाणु ।
अइपूलपूल पूजो गुहमं गुहमं च अइगुहमं ॥ ३२ ॥
पुषिबी जलं च छाया चउरिंदियविसयः कम्मपरमाणु ।
अतिथूणत्थूणः त्थूणः सूअमः सूअमधाअिअम ॥
जे संखार्हं संधा परिणमिआ दुअणुआदित्तंथेहि ।
ते थिय दग्गविहावा जाण तुमं पोग्गलानं च ॥ ३३ ॥
ये संदवादिस्थान्धाः परिणमिता दणुकादिस्सुअेः ।
ते थैव द्रव्यविभावा आनीदि त्वं पुद्गलानां च ॥

पुद्गलगुणविभावपर्यायान्तरनिर्देशवति—

रूपारस जे उणा जे दिहा इअणुवाहरोअम्मि ।
ते पुग्गलान भविया विहावगुणपज्जया सन्ने ३४

रूपादिका ये उक्ता ये दृष्टा दृढगुणादिस्कन्धे ।

ते पुट्टलानां भविता विभावगुणपर्ययाः सर्वे ॥

धर्माधर्माकाशकाष्ठानां स्वभावद्रव्यगुणपर्ययानाह-

गदिष्टिदिवट्टणगहणा धन्माधन्मेसु गगनकालेसु ।

गुणसम्भावो पज्जय दवियमहावो दू पुब्बुत्तो ॥३५॥

गतिस्त्यनिवर्तनावगाहनानि धर्माधर्मयोगमनकम्प्योः ।

गुणस्वभावः पर्ययो द्रव्यस्वभावस्तु पूर्वोक्त ॥

इति द्वाविधिकारः ।

अथ द्रव्यस्य व्युत्पत्तिपूर्वकत्वेन लक्षणप्रथमाह-

दवदि दविस्सदि दविद जं मब्भायेहि विविहपन्नाद

तं णह जीवो योग्गल धन्ना धन्मे च कालं च ॥३६॥

इति द्रव्यमिति द्रुतं धम्मभावविविधपर्याये ॥

सन्तमो जीवः पुट्टलं धर्मोऽधर्मश्च तादृश ॥

मकारान्तरेण द्रव्यलक्षणं आचष्टे -

निज्जाने जं मत्तं वट्टदि उप्पायवयधुवत्तंदि ।

गुणपञ्चायमहार्यं अणादमिदं सु तं हवे दयं ॥३७॥

मिहारे समन्ध वर्तते एकद्रव्यधुरीणे ।

गुणपर्यायस्वभावो अनादिमिदं स्वप्न लज्जेद द्रव्यम् ॥

मदद्रव्यमन्तरवत्तत्वात् परमपर्यवसानाभाविन्य भेदाभेद च शङ्क-

उत्था परममहार्यं तस्मा तदिदमदोमहार्यं सु ।

उत्था निदमहार्यं तस्मा दोषपरममहार्यं ॥ ३८ ॥

उत्पन्नस्य विजायते -

य विजायते न विजये गच्छ मेयं यो य मेजायते
न विजायते १ मजायते दम्प्यं यो इदमजायते २
न १० मजायते न विजायते न विजायते न विजायते ३
न १० मजायते न विजायते न विजायते ४

न १० मजायते न विजायते न विजायते न विजायते ५
विजायते न विजायते न विजायते न विजायते ६

मनं इह अहं जायते किं नम्यं पुनो विजायते ७
अहं य अमनं दोहं हृदयगदियं किं न कलहदुःखं ८
मादहं यदि नम्यं कलहं नम्यं पुनगं मोरमिति इह ९
अथवा अमज्जयते हि इमगं विजायते कलहदुःखम् १०

ननु वामनाय. मायामिति ज्ञानमिति ननु न विजायते
अथवा वामनायं यं यदि अहिजायते विजायते ११
ता मा पंचह भिज्जा खंधाणं वासना विजायते १२
अथवा वामनाय इह प्रयत्नगते विकल्पविज्ञानम् ।
तर्हि ता पंचम्यो निज्जा एकध्याना वासना नित्या १३

अथिक्कं धोत्तदुपय (अथिक्कपथे) -
प्रयत्नमिज्जा पुनर्दानफलं भोगोऽर्जितेनज्ञानम् ।
भिमोआदिक सर्वं क्षणमगादिरूप्यते ॥१॥ ” इति ।

नित्यपथे दूषणमाह -
१ निज्जमेव मण्णादि तस्मै न किरिया दु अत्यकार्त्तम्
दु तं वत्तु मपियं जं रहियं अत्यकिरियाहि ॥२॥
नित्यमेव मन्यते तस्य न किरिया सर्वकारित्वम् ।

न हि तद्वस्तु भजित यद्वहित (१) अर्थक्रियाभि ॥ ४६ ॥

दूषणान्तरमाह

गिरन्ने दम्बे गमणद्वारं पुह किह सुद्धामुद्धा क्रिया ।
अह उवयारा क्रिया कह उवयारा हवे गिरन्ने ॥ ४७ ॥
नित्ये दम्बे गमनस्थान पुन कथ सुभासुभा क्रिया ।
अथ उपचाराक्रिया कथमुपचारो भवेन्नित्ये ॥

भेदपक्षे दूषणमाह—

गिरं गुणगुणिभेदे दृष्टाभावं (२) अणंतियं अहका ।
अणधन्धा समवायं किह एयन्तं पमाहंदि ॥ ४८ ॥
नित्य गुणगुणिभेदे दृष्टाभावोऽमतिकोऽधवा ।
अनधन्धा समवाये कथमेकव प्रसाधयति ॥

१ निगता मता पामातदिसत्त्व असद्विषयं ' यदि मन्व ' लब्ध
सम्पूर्ण 'जाति सर्व' । इति १२ समवयवाः ।

२ धनिकवादिनो हि तत्त्वं, वेदना, विज्ञान, महकारः, तस्या इति
पञ्च रूपा मन्वते ।

३ यदि सर्वथा गुणगुणिभेदेऽस्ति किं सर्वगुणेभ्यो इति किं
महि किंचिद् दृष्टमिति - दृष्टाभावः । गुणा अति इत्ये विहाय न
निगधाराभित्युक्ति इति गुणाभावः । समवायात्तदोऽर्थे समवा-
योऽति ताभ्या भिमोऽभिन्नो वा, भिन्नभेदकथ तदोरेव न गदेरभिन्न ।
समवायातरादिति चेत् मोऽति भिमोऽभिन्नो वेत्तवन्तस्या भेद-
वेत्तवोदत्ता । सत्या तस्या कथमेकव समवाय प्रसाधयेत् ।

अथैतानि दूषणमाह-

जायादोर्जाय य भिन्नं मार्गं वि य तुल्यगामिनेन
 लदु ते तस्य परमं तुर्मादो जे न इदं भिदं ॥ ४८ ॥
 ज्ञान-नदी न भिन्नं तेनमनी य तुल्यगामिने (१) एत-
 नंदि गत य तस्य तुल्यतो यमेदं सिद्धम् ॥

अदि चिन्मासिनि दूषणमाह-

मगं जे लदु मग्गाइ पणामादिरादियं हि तुम्हनां
 पो मेयं लदि जालं य समयं निरुद्धं जग्गा ॥ ४९ ॥
 मय्य यो न हि मग्गने प्रत्युपनिवेशितो हि लल्लभ ॥
 नो जेयं अदि ज्ञान न मगपो निरुद्धो यस्मान् ॥

मयं सर्वत्र विद्यते इति सर्वगतम्यप्ये दूषणमाह-

मय्य जइ मय्यगयं (२) यिज्जइ इह जालं को यो यो
 सेवायणिग्जकग्जे न कारणं किं पि कस्मिं ॥ ५० ॥

१ ये हि युक्त्या गुणगुण्यादिक भिन्नमनुभवंतोऽपि सौख्यं
 ममेदः प्रतिपादित इति वर्णयन्ति तेषां सूत्रं पुक्तिर्विज्ञेयं
 यदिह युक्तिः प्रत्यक्षादिप्रमाणेन सिद्धं तत्र परममत्यन्ति निश्चितं

२ सर्वं यदि सर्वत्र विद्यते तदा न कोऽपि दरिद्रः स्वादो-
 रिद्रेऽपि धनादिवस्तूनां सद्भावात् । एवंच सर्वेऽपि यथा-
 प्यर्थं सेवायाणिग्यादि कार्यं कुर्वन्ति । इदानीं यदि सर्वं सर्वत्र
 पते, तन्नैरर्थक्यं स्यात् । तथैव हि कार्योत्पादाय
 बुधेरिदानीं तदपि न स्यात् सर्वस्य सर्वत्र विद्यमानत्वात् । न हि
 चिकार्यं किञ्चिक्काष्णमिति ।

णयं णाणं उदयं निरोद्धियं तं च जाणणममरं ।

अहयाविस्मावमरं सच्चन्ध विजाणये मग्घा ॥ ५२ ॥

सर्वं यदि सर्वगतं विद्यते इहास्ति कोऽपि न दाग्री ।

शेवावागिज्जकायं न कारण किमपि चत्थेव ॥

• इयं ज्ञानमुपय निरोद्धियं तस्य ज्ञानुपशब्दवत् ।

अपवाविभोक्तात् सर्वत्र विजानीष्व सर्वम् ॥

सर्वमेकमस्य भावात्मकमिति वक्तुं दृष्टव्यात् —

अहं मर्यं यममयं सो किह विविहासहायं दग्घं ।

एकविणासे पागद सुहागुदं सम्बलंयाणं ॥ ५३ ॥

यदि सर्वं ब्रह्ममयं तर्हि कथं विविहस्वभावक इत्याह ।

एकविनासे नदवेत् सुहागुध सर्वलोकाणां ॥

अविश्ववसादेव भेदस्यवाद्या इति चेन्नतूना दृष्टवनि-

यममहावाग्भिष्णा अहं ह्य अविगता विषयदं कठं वा ।

ता तं तस्म महायं अहं पुष्पुत्तं पत्तोयग्गा ॥ ५४ ॥

ब्रह्मस्वभावाऽभिज्ञा यदि एविता विवस्वते कथं वा ।

तर्हि वा तस्य स्वभावोऽयं दृष्टोक्त विरोधाय वा

यदि सर्वपदेषु बोधान्तरि के बाधना इत्याह —

वापू इवेदं तत्पर्वं वण्णंता पुण्णं इवेति मयविग्गा ।

मियसाविक्का वापू यणंति इत्ता ह्यो अग्गा ॥ ५५ ॥

वापू कोलाह बाधनाः पुनः, यानि यत्रोक्तं ।

स्वभावेनैवा वापवा यानि इत्येति को दम्भ इ ॥

एका अयुतस्वमात्रे अनेकरूपा हि विविधभावस्या ।

भिन्ना हि वचनमेदे नहि सा भिन्ना अमेदान् ॥

भव्यगुणादो [१] मृच्वा तन्विवरीण ह्येति विवरीणा
स्वभावेण सहावा [२] सामण्यसहावदो संख्ये ॥६३॥

भव्यगुणाद्रव्यान्निद्रिपरीनेन भवन्ति विपरीताः ।

स्वभावेन स्वभावा मामान्यस्वभावतः सर्वे ॥

अणुहवभावो चेयणमचेयणं होदि तस्म विवरीय ।

रूपादिपिण्डं मुक्तं विवरीये साण विवरीय ॥६४॥

अनुभवभाषधेतनमचेयन भवन्ति तस्य विपरीतम् ।

रूपादिपिण्डो मुक्तं विवरीने तेषां विवरीतम् ॥

ग्रेनं पण्मणाम एकाणेकं च द्रव्यपञ्जयदो ।

महजादो रूचंतरगहर्णं जो सो हु विवरीयो ॥६५॥

क्षेत्र प्रदेशानाम एकानेकं च द्रव्यपर्ययतः ।

महजाद्रूपान्तरगहर्णं यम हि विवरीय ॥

कर्मवत्तयाद् सुदो मिम्मो पुण होइ इतरजो भावो ।

अं विय द्रव्यमदार्थ उपचारं तं वि वरदारा ॥ ६६ ॥

कर्मवत्तयाद् सुदो मिम्म पुनयवति इतरजो भावः ।

वैयर्थ्यं च द्रव्यवत्तया उपचारं सोऽपि व्यवहारान् ॥

१ भविष्यु पञ्चगमिषु कोऽप्यत्र तु भव्यत्वेन विहितस्याद्रव्यता ।

२ निद्रिपरीनेका भव्या ।

३ एतत्तद्वैयर्थ्यं वदन्तं नोऽपि तस्मात्तथाऽवकाशः ।

वभावानां यथा निर्धकस्य सार्धकस्य वा तथा दर्शयति—
निर्विकारे स्यन्ते संकरादीदिह इमिया भावा ।
नो निजकञ्जे अरिहा विचरोण ने वि म्बु अग्निह ॥ ६७

निर्विकार एकाते संकरादिभिर्गणिता भावा ।
नो निजकार्येऽहो विपरीते तऽपि स्वस्वर्हा ॥
गुणपर्याययोः स्वभावस्वमनुक्तस्वभावामामन्तर्भाव
च दर्शयति—

गुणपञ्चायमहावा दम्बसमुपगया ह ते जग्या ।
पिच्छह अंतरमायं अण्णगुणाईण भावाणं ॥ ६८ ॥
गुणपर्यायस्वभावा दम्बस्वमुपगता हि ते यम्मान् ।
क्षेत्रस्वमतर्भाव अभ्यगुणादीनां भावानाम् ॥

प्रत्यक्षद्वयस्वभावसंगत्यामाह—

इगरीमं तु महावा जीपे तह जाण पोम्मले जयटो ।
इयराणं मंमयदो जायम्वा जाणवतेहि ॥ ६९ ॥
एकविंशतिस्तु स्वभावा जीवे तथा जानीदि पुद्गले नयत ।
इत्येषा सम्भवतो ज्ञातव्या ज्ञानवद्भिः ॥

तदेवाह प्रत्येक—

इगरीमं तु महावा दोण्हं । १) तिण्हं [२] तु सोडमा भणिया ।
पंचदमा पुण कोले दम्बसहावा [३] य जायम्वा ॥ ७० ॥

१ जीवपुद्गलो. । २ धर्माधर्मज्ञानानाम् । (३) तथा चोक्ते—एष
विंशतिभावा स्युर्जीवपुद्गलयोर्नना. । धर्मादीनां दोडनं स्युं काले
पंचदस स्मृताः ॥ १॥ धर्मः दिव्याणां चेतनस्वनेकप्रदेशस्य विना-
वस्वभावात्वं मूर्तस्वभावव्यमगुहस्वभावमपनयेत्. काटरस दहनं-
स्वमपनयेत् ।

एकविंशतिस्तु स्वभावाद्द्वयोस्त्रयाणां तु योऽन भगिदा ।

पचदश पुनः काले द्रव्यस्वभावाच्च ज्ञातव्याः ॥

स्वभावाच्चभाविनोः स्वरूपं प्रमाणनयविषयं व्यापष्टे—

सर्वधैक्यानेन द्रव्यस्य न नियतार्थव्यवस्था सङ्गरादिरोपपत्तिः ।

तथा २ द्रव्यस्य सकलशून्यताप्रसंगः [१] । निवृत्तैकस्वरूपस्य
एकस्वरूपस्याधकृत्याकारित्वाभावः, अर्धक्रियाकारित्वाभावे द्रव्यस्याप्य-
भावः । अनित्यपक्षेऽपि निरन्तरत्वाद्दर्धक्रियाकारित्वाभावे द्रव्यस्य प-
भावः । एकस्वरूपेकालेन विशेषाभावः सर्वधैकरूपायात् । विशेषभा-
(२) नामान्वयस्य स्वभावाच्च । अनेकपक्षेऽपि तथा द्रव्यभावाद् निराधार-
त्वात् । भेदपक्षेऽपि विशेषस्वभावानां निराधारत्वाद्दर्धक्रियाका-
रित्वाभावः । अर्धक्रियाकारित्वाभावे द्रव्यस्याप्यभावः । भेदप-
क्षेऽपि सर्वधैकरूपत्वाद्दर्धक्रियाकारित्वाभावः । अर्धक्रियाकारित्वाभावे
द्रव्यस्याप्यभावः । अन्वयेकालेन परपरिणत्या मकरादि (३) रूपम-
भवः । अमन्यस्यापि तथा शून्यताप्रसंगः स्वरूपेणाप्यभेदवत्-
स्वभावस्य धैक्यानेन मकराभावः । विभाक्पक्षेऽपि तथा भेद-
स्याप्यभावः । धैक्यमेवेत्युक्तं सर्वेषां शुद्धज्ञानधैतव्यावधिभिः ।

१ ' सर्वधैक्यानेन ' इत्यत आरभ्य ' शून्यताप्रसंगः ' इति
तान् पाठः स पुष्पके नास्ति ।

२ निमित्तं हि मायम्य भवेत्प्रतिविधानकम् । मायान्यादितत्त्व-
विशेषान् इदं हि ।

३ मकरादिव्यतिरिक्तविशेषाधिकारज्ञानवस्थामशयादिति द्रव्यभावाच्च
नष्टं द्रव्यम् ।

उदयं युगप्रमाणं गृह्य णओ गउणमु वस्तुभावेन ॥७१॥

अस्मिन्त्वादित्स्वभावाः सर्वे स्वभाविनः स्वस्वभावाः ।

उदयं युगप्रमाणं गृह्णाति नयो मौणमुदयभावेन ॥

स्याच्छब्दरहितत्वेन होषमाह—

मियमरेण विषा इह विसयं दोर्णं वि जे विगिहन्ति ।

मोक्षुण अमियमोक्षं विसमोक्षं ते विकुर्वन्ति ॥ ७२ ॥

स्याच्छब्देन विनेह विषयं द्वयोरपि योपि गृह्णाति ।

मुक्त्वा मृतमोक्षं विषमोक्षं तेऽपि कुर्वन्ति ॥

स्याच्छब्दमदितत्वे गुणमाह—

मियमरेण य पुढा वेन्ति वयत्था हु वग्धुमग्गारे ।

पग्धु जुणीमिदं जुणी पुण वयपमाणादो ॥७३॥

स्याच्छब्देन च शृष्टा भुवन्ति नवार्था हि वग्धुमग्गारे ।

वग्धु भुक्तिमिदं भुक्तिः पुनरेवप्रमाणतः ॥

उपमंहरमाह—

इदि पुच्छुत्ता धम्मा मियमावेवमा व मेरुत्ता ओ हु ।

मां इह मिच्छाद्वी वायव्यो वययले मणित्रो ॥७४॥

इति पूर्वकाव्यमन्त्रस्यावभावेनात्र गृहणीयाद् यो हि ।

म इह निष्पत्तिरिति वक्तव्यं उपपत्तेरिति ॥

वर्मत्रयार्थवत्त्वाभावेन हि वक्तव्यं नास्तीति संभवात् स्वभावे च ॥

वाग्वि कस्ये त्रिगिदा इवहो माह्व इवह पीणादी ।

माया जीरे मनिदा वयेण मयेवि वायव्या ॥७५॥

वयने इति वर्मत्रयं त्रिगिदा इवहो माह्व इवह पीणादी ।

साधनधरणाभाह-

अर जीरणमगारि जीरे कर्षा मदेव कम्मार्गे ।

न नि य दस्ये भारे आन मनोगिम्म भणिमंते ॥ ८२ ॥

तदा जीरणमगारि जीरे कर्षणमेव कर्मणाम् ॥

मोक्षि च द्रव्य भावः काय मनोगितभ्रमात्मन् ॥

प्रकृत्यवयवाग्रहणीनां मेव वन्द्येदं नृप नृपयति-

मूलुगार मर इषरा मेवा पयदीण होति उदयार्ण ।

हेउं दो पुण पुहा हेऊ जगारि नायव्या ॥ ८३ ॥

मूलागारमभेगे भेगे, प्रहणीनां भवन्मुनयोः ।

देतू दी पुन वृत्र देतवध रामे ज्ञानव्या ॥

नानेव वन्द्येदं नृनाह-

मिच्छता अविरमणं कमाय जोगा य जीरमारा इ

दस्यं मिच्छताइ य पोम्मलदव्याण आवणा ॥ ८४ ॥

मिष्यात्वमविरमणं कपायो योगाश्च जीरमाशा हि ।

द्रव्यं मिष्यात्वादि च पुद्गलद्रव्याणां भावरणानि ॥

भावद्रव्ययोन्योन्यं कार्यकारणमायमाह-

भावो दस्यणिमित्तं दस्यं पि य भावकारणं मणिपं ।

अण्णोण्णं वज्जेता कुणंति पुहा इ कम्मार्णं ॥ ८५ ॥

भावो द्रव्यनिमित्तं द्रव्यमपि च भावकारणं मणिजम् ॥

अभ्योन्यं वज्जन्तः कुर्वन्ति पुष्टिं हि कर्मणाम् ॥

मूलप्रकृतीनां नामान्याह-

दंसणणाणावरणं वेदामोहं तु आउ णामं च ।

गोदंतराय मूला पयदी जीवाण नायव्या ॥ ८६ ॥

दशमज्ञानावरणे वेदो मोहम्भु आयुर्नाम च ।

गोत्रजन्मशयो मूलप्रकृतयो जीवानां इत्यम्यः ॥

उत्तरयकृर्मानं यथाक्रम मस्यामाह -

पञ्च पण दो अर्द्धा चउ तेषउदी तदेव दो पंच ।

एते उत्तरमेया एषाणं उत्तरोत्तरा हृति ॥ ८५ ॥

नव एव ॥ अष्टाविंशतिध्वजतस्त्रिनवतिस्त्र्यध्व द्वी पञ्च ।

एते उत्तरभेदा एतामा उत्तरोत्तरा भवन्ति ॥

एताः सामान्येन शुभाशुभभेदाभिमा जीवानां सुखदुःखफलदा
भवन्तीत्याह -

अमुहमुहाणं भेषा भष्वा वि य ताउ ह्येति पयडीओ ।

काऊग पञ्जयडिदी मुहदुखं फलति जीवाणं ॥ ८६ ॥

अशुभशुभानां भेदा सर्वा अपि य ता भवन्ति प्रकृतयः ।

कृत्वा पर्यायस्थिति सुखदुःख फलन्ति जीवानाम् ॥

पर्यायस्थितिकारणमाह

सुगुणरणाख्यनिरिआ पयडीओ नामकम्मणिम्बरा ।

जहण्णोकस्ममग्निमआउवमेणनिया हु ठिदी ॥ ८७ ॥

सुगुणरणाख्यतिरश्चयः प्रकृतयो नामकर्मनिर्दिष्टा ।

जघण्णोकदमध्यमाशुर्वेदेनात्मिका हि स्थितिः ॥

चतुर्गतिर्जीवानां जघम्यमध्यमोत्कृष्टाशुःप्रमाणं कथयति

तत्र तावन्मनुष्याणाम् -

अन्तामुहुत्त अवरा वरा हु मणुआण होइ पल्लनियं ।

मोग्गिम अवरा पड्डी जाय वरं समयपरिदीपम् ॥ ८८ ॥

अन्तर्मुहूर्तपरा परा हि मनुजानां भवति पत्यग्रयम् ।

पंचावस्था देहे कर्मना भवन्ति सफलजीवानाम् ।

उपाधिर्वाङ्मय दीवर्तनं कृत्स्नं भवति तथा मरणम् ॥

अनुविधदुःखानां नाम मधणानि चाह—

महजं शुभाहजादं जयमित्तं भीदवादमादीर्हि ।

रोगादिआ य देहज अणिहजोये तु माणसियं ॥९३॥

महजं क्षुदादिजानं नैमित्तिकं शीतवातादिभि ।

रोगादिकाश्च देहजं भनिष्टयोगे तु मानसिकम् ॥

विभावग्वभावफलमाह -

विष्णावादो र्बधो मोषसो मग्भावभावणालीणो ।

तं तु पराणं जप्त्वा पच्छा आराहमो होई ॥९४॥

विभावद्वन्द्वो मोक्षं सद्भावभावनास्मिन् ।

॥ खड्गं नराणां हृत्वा पश्चादराधको भवति ॥

एवमनेकान्तं समर्थं तत्फलं च दर्शयति—

एवं सियपरिणामी ब्रह्मदि मुंचेदि दुविहहेदीहि ।

न विरुग्गदि र्बधार्हं अह एर्यते विरुग्गर्हे ॥९५॥

एव स्थापपरिणामी ब्रह्मानि मुंचति त्रिभिधदेतुभि ॥

न विरुग्गते ब्रह्मादिर्बधेकान्ते विरुग्गते ॥

इति द्रष्टव्यसामान्यसङ्क्षणम् ॥

इदानीं विमेषगुणानां स्वामित्यमनर्शनार्थमाह
तत्र गागादयनाधिकार धाननिका--

सामाधुरा जं गुणपञ्चयदव्याण लक्ष्मणं मत्ता ।

यय विमयदंमण्यं ते चैव विमेषदो भगिनो ॥१॥

मानान्येका ये गुणपञ्चयदव्याणां लक्ष्मण मत्ता ।

नयविमयदंमण्यं तार्धैव विमेषदो भगिन्यं ॥

गयणं पोग्गव जीवा धम्माधम्मं तु काल दन्व ।

भणियव्वा अणुकममां जहद्विया गयणगम्भेमु ॥१॥

गगन पुटल जीवा धर्माधर्मो तुलु कालः इत्य च ।

भणितव्यानि अनुकममां यथास्थितानि गगनगम्भेमु ॥

गगनद्वयस्य नायद्विशेषलक्षणं भेदं चाह--

येयणरदियमसुगं अवगाहणलक्षणं च मन्वगयं

लोयानोयविभेयं तं णहदव्वं जिणुदिट्ठं ॥ ९८ ॥

वेतनारहितममूर्ते अवगाहनलक्षणं च सर्वगतम् ।

लोकालोकादिभेद तन्मभोद्व्य जिनेदिट्ठम् ॥

लोकालोकाद्योर्लक्षणमाह--

येहि पुगलेहि य धम्माधम्मेहि जं च कालेहि

जं तं कोयं संसमलायं हवे णन्तम् ॥ ९९ ॥

पुटलं धर्माधर्मं यथ कालैः ।

त स लोकः शेषोऽलोको भवेदनन्तः ॥

अनुपमिणः स्वरूपं निरूप्य पुटलमम्बकमाह--

णादमाणिदणं अकिट्ठिमं निविद्वेयसंठामं ।

परिणामिजीवरूपमाह-

चो खलु जीवसदाचो नो जनिओ नो क्षयेण संभूदो ।

कम्मार्ण सो जीवो भणिओ इह परमभावेण ॥११६॥

५ खलु जीवरूपमाचो नो जनितो नो क्षयेण संभूतः ।

कर्मणां स जीवो भणित इह परमभावेन ॥

अचेतन्यथादिनयाद्यहं च चेतन्य स्वामित्वं चाह-

आदा चेदा भणिओ सा इह फलकअणानभेदा हु ।

तिइणं वि य संसारी णाणे [१] खलु णाणदेहा हु ११७

आत्मा चेतयिता भणित सा इह फलकसर्वज्ञानभेदा हि ।

निरुणामपि संसारी ज्ञाने ननु ज्ञानदेहा हि ॥

चेतनास्वामित्वे विज्ञेयमाह-

यावर फलेसु चेदा तस उहयाणं वि होंति नायस्या ।

अहव असुद्धे णाणे सिद्धा सुद्धेसु णाणेषु ॥ ११ ॥

स्वावरः फलेषु चेतयिता त्रसा उन्मोहपि भवति ज्ञातव्याः ।

अथवा असुद्धे ज्ञाने सिद्धा सुद्धेसु ज्ञानेषु ॥

निरूपयोगिकटाक्षमुच्छिन्न जीवस्योपयोगमाह

उवजोगमओ जीवो उवजोगो णाणदंमणे भणिओ ॥

जाणं अहपयारं चउमेयं दंसणं पेयं ॥ ११९ ॥

उपयोगमयो जीव उपयोगो ज्ञानदर्शने भणितः ।

ज्ञानमष्टमकारं चतुर्भेदं दर्शने शेषम् ॥

१ ज्ञानचेतना, कर्मचेतना, कर्मफलचेतनेति त्रीनानां त्रिविधा
तर्जितासां तिरुणामपि स्वामी संसारी । ज्ञानचेतनायां तु ज्ञानदेहा
केवलज्ञानराशिः स्वामिनो भवति ।

मूर्तिकांतनिषेधार्थं म्यादमूर्तत्वमाह--

रूपरसगंधकामा सहावियप्पा वि णत्थि जीवस्म ।
 पो मंठारं किरिया तेण अमुत्तो हवे जीवो ॥ १२० ॥
 रूपरसगंधम्पर्णा मय्यधिकल्पा अपि न मंति जीवस्म ।
 नो सम्भानं क्रिया तेनामूर्तो भवेऽजीवः ॥

अमूर्तत्वेऽपि तथा म्यान्मूर्तत्वमाह--

जी हु अमुत्तो मणिओ जीवमहावो जिणेहि परमणो ।
 उवपरियसहावादो अचेयणो मुत्तिमंजुत्तो ॥ १२१ ॥
 यथामूर्तो मणितो जीवस्वभावो जिनः परमार्थः ।
 उपचरितस्वभावन् अचेतनो मूर्तिसंयुक्तः ॥

स्वापकृत्यमणुमात्रतमपाम्य देहमात्रं त्यमाह--

गुरुलघुदेहपण्णो अणा चत्ताहु सत्ताममूयायं ।
 व्यवहारा भिच्छद्यदो अमंसदेवो हु सो णेओ ॥ १२२ ॥
 गुरुलघुदेहनमाण आत्मा त्यक्त्वा हि सत्तसमुद्घातान् ।
 व्यवहारानिश्चयनोऽमरूपदेशो हि स ज्ञेयः ॥

स्वप्नवशादेहस्य भेदमाह--

देहा य हुंति दुग्घा यावरतममेददो य विण्णेया ।
 यावर पंचपयाग वादरमुहुमा वि च्छद्द तमा न्ह य ।
 देहाय भवन्ति द्विविधा स्थावरव्रतभेदश्च भिन्नाः ।
 स्थावरा पंचप्रकारा वादरमूमा अपि चत्वारस्त्रमास्तथा च ॥
 षोडशमांशवर्णं प्रति भोक्तृत्वात्माह--
 देहशुद्धो मां भुत्ता भुत्ता मां चेव होइ इह कर्त्ता ।

कथा पुन कम्ममुदो जीआं मंमत्तिआं मणिआं ॥ १२४
 देहदुःखः स भोक्ता भोक्ता सचच भवति इह कथा ।

कथा पुन कम्ममुदो जीव सत्तारिको भवेन ॥

उत्तम्य कम्मो नयममन्धवारं गंभिमादि व ॥ १२५

कम्मं दुविहधियप्पं मायमहारं च दृश्यमन्धवार ।

भावे सो पिच्छयदो कथा वचहात्तो दृश्ये ॥ १२६ ॥

बंधो अणादिहणो मंमत्तातो जिमाह जां भविषो ।

मां येव मारणिहणो जाण तुः समयबंधेग ॥ १२७ ॥

कम्मं द्विधिविहणं भावयत्तं च उ-पमन्धवारं च ।

भावे स निधयत्तं कथा वचहात्तो दृश्ये ॥

बोधेनादनिधयत्तं सन्तामत्तं जनेदो भविष ।

स येव सादिनिधयो जानादि भव समपचयेन ॥

॥ कम्मचिन्नयति किं तद्भवति केन हेतुना प्रदणमिन्ना-

कारणदो इह भव्ये णामइ बंधो विषाण कम्मैर ।

ण हु तं अभयिगगर्णो जमा वयदी ण मुंवेइ ॥ १२७ ॥

कारणत इह भव्ये नश्यति कथो विजानीदि करणव ।

न हि ॥ अभयसत्ते यस्मा-प्रवृत्तिर्न मुंयने ॥

खंधा जे पुट्ठुसा इवेति कम्माणि जीवभावेण ।

लद्धा पुण ठिदिकालं गलंति ते णियज्जलं दत्ता ॥ १२८ ॥

रुद्धा ये पूर्वोक्तं भवन्ति कर्माणि जीवभावेन ।

लब्धा पुन स्थितिकालं गच्छन्ति तानि निजकल दत्ता ॥

बन्धनानि कान्तमुक्तरीत्य बन्धनमोक्तयोगेन मुक्तं निमित्तं यत्-

मोक्षाद् दृष्टो ज्ञेयः तद्वत् मोक्षः कृणु रायमादीति ।

एवं बन्धो जीवे ज्ञानावरणादिकर्मणि ॥१२०॥

मिच्छे मिच्छामाशो मम्मं सम्मा वि द्वां जीवन् ।

बन्धु निमित्तमन्ते मरणापरिणामवीथरायाण् ॥१२१॥

मोक्षा हि भवति यावन्मायस करोति रागादिभिः ।

एव बन्धो जीवे ज्ञानावरणादिकर्मभिः ॥

मिच्छाये मिच्छामाशः सम्मसि सम्मगमि भवति जीवन्

बन्धु निमित्तमात्रं मरणापरिणामवीथरागाये [१] ॥

बीजाङ्कुरन्यायेन कर्मणः कुरुमुपदिशति मायाप्रयोगेति-

कर्म कारणभूतं देहं कर्तुं तु प्रभव देहादौ ।

अवस्थाद् विसयगर्भं रागादि निबन्धदे तपि ॥१२२॥

कर्म कारणभूतं देहः कार्यं स्वस्वतो देहतः ॥

भक्षालु विषयरागः रागादि निबन्धानि तदपि ॥

तेन चतुर्गद्देहं गेहणद् पञ्चप्ययारियं जीवो ।

एवंतं गिहणतो पुणो पुणो बधदे कम्मं ॥१२३॥

तेन चतुर्गतिदेहं गृह्णानि पञ्चप्रकारकं जीवः ।

एकान्तं गृह्णन्पुनः पुनर्वज्जाति कर्म ॥

इह एव मिच्छदिद्वी कम्मं संजणद् कम्ममावेहि ।

अह बीयङ्कुर णेयं त तं अवरोप्परं तद् व ॥१२४॥

इहेव मिच्छादृष्टिः कर्म संजनयति कर्ममात्रैः ॥

उक्तं चान्यत्र ग्रन्थे—

एयम्नि पपसे खलु इयरपएसा य पंच गिरिद्वः ।

साणं कारणकज्जे उहय सम्भवेण ग.पञ्च ॥

एकस्मिन्प्रदेशे खलु इतरप्रदेशाश्च पंच निर्दिष्टाः ।

तेषां कारणकार्यं उभयं स्वरूपेण ज्ञातव्यम् ॥

पुग्गलमज्झत्थोयं कालाणु मोक्खकारणं होई ।

समओ अरुवि जह्मा पुग्गलमुत्तो ण मोस्सो हु ॥१३॥

पुद्गलमध्यस्थो हि कालः पुनोक्षकरणं भवति ।

समयोऽरूपी यस्मात्पुद्गलमुत्तो न मोक्ष. खलु ॥

व्यवहारकालं निरूपयति—

ममयावलि उस्सासो धोवो लव णालिया मुत्त दिणं

पक्खं च मासं धरितं जाण इमं सयल धरहारं ॥१४॥

ममय आवलि उच्छ्वास. स्तोको लघो नास्तिका मुहूर्त. नि

पशभ मासो वर्षं जानीहीमं सकलं व्यवहारम् ॥

ममयकालप्रदेशनिर्दिष्टार्थं आह तत्र तावदेकममयय

प्रमाणमाह—

गहण्यपणमत्थो परमाणु मंदगश्चवट्ठेनो ।

पापमणंतरसेने जावदिमं जादि तं समयकालं ॥१५॥

नभस्प्रदेशस्थ. परमाणुमंदगन्धिध्वनमानः ।

द्वितीयमनंतरक्षेत्रं यावन्तिकं यानि स समयकालः ॥

प्रदेशाय प्रमाणमाह --

श्रेणियमेने गेने अणुणा रुद्धं गु पयणद्वयस्स ।

चतुर्दशस्मृत्येवो लोकः सप्तानि श्रीमि विद्वद्भारि
विगयसिरो कटिहृत्यो ताटियत्रंधो युवाणरां
तेजायारेण ठिथो सिचिहो लोगो मुजेयज्जो ॥
विगतक्षिरः कटिहस्तस्तादितत्रंधो युवाणर ऊर्ध्वः ।
नेनाकारेण स्थितस्त्रिविधो लोको मन्तव्यः ॥

द्रव्यधेनकालमावेक्ष्य स्वभावा द्रष्टव्या -
दव्ये सेषे काले मावे भावा कुडं य लौण्डा
एवं हि थोवपहुगा नायज्वा एण मग्गेण ॥ १४५ ॥
द्रव्ये छेत्रे काले मावे भावाः स्फुटं च लोदनीयाः ।
एव हि लोकवदुका ज्ञातव्या अनेन मार्गेण ॥

इति भी नवचक्ष्णामि संवे द्रव्याधिकारः समाप्तः ।
मर्षेणामनित्वं कायत्वं पंचानां प्रदेशसंख्यां चाद-
सत्येभि अतिथिर्त्त निरयणियगुणपञ्चपहि संतुर्त्त ।
एषेव अतिथिकाया उवदहा वदूपदेमादो ॥ १४८ ॥
मर्षेणामनित्वं निरयणियगुणपर्यवेः संयुक्तम् ।
एषेणामनित्वया उपदिष्टा बहुप्रदेशतः ॥

अप्येकं प्रदेशप्रमाणमाह--
जीवे धम्माधम्मे हुंति पदेसा ॥ संसपरिहीणा ।
गणने णेज्जणता निविहा पुण योग्गले नेया ॥ १५० ॥
जीवे धमाधर्मयोमवन्ति प्रदेशा ॥ सदयापरिहीणाः ।
गणने ज्ञतानंतास्त्रिमिथा. पुनः पुत्ते हंथाः ॥

इति पञ्चमिकायाः ।

(१२)

वचनरूपमाह-

अप्यनृपा मृगा पुगन्मयी नरादिहा ज्ञेया ।
 अग्नोष्णं मिहृता बंधो मनु हांड निद्रा ॥ १५३ ॥
 अन्नदेसा मृगं पुगन्मयिभ्यश्चिन्ता ।
 अग्नोष्णं मिहृतो बंध मनु भवति म्निहादि ॥
 उक्तं वाचस्पत्येन-

कामदेसमानं अग्नोष्णयोर्मन कमापदो ।
 मृगा चतुर्विधो मनु त्रिदिपदेमअनुमागा ॥
 कर्म मन्त्रेणाना अन्योन्यप्रवेशन कयापत् ।
 मधधनुर्विध. मनु त्रिदिपदेमअनुमागा ॥ १५६ ॥

एवं चतुर्विधबन्धस्य कारणमाह-

जोगा पयडिपदेमा त्रिदिअनुमागा कमापदो हांडि ।
 एवं बंधमरूपं नासद्यं विषयरे मणिर्यं ॥ १५५ ॥
 योग प्रहृतिप्रदेशं मिथ्यनुमागा कयापदो भवतः ।
 एवं बन्धमरूपं ज्ञातव्यं विनर्वरभंगितम् ॥

सधरन्धरूपं निष्पद्यति-

रुंधिय छिद्रसहस्त्रे जलजाणे जह जलं तु नासद्यदि ।
 मिच्छन्नाह्रमावे तह जीवे संवरो होई ॥ १५६ ॥
 रुंदे छिद्रसहस्त्रे जलयाने यथा जलं तु नासद्यदि ।
 मिथ्यात्वाद्यमावे तथा जीवे संवरो भवति ॥

निर्जराया लक्षण भेदो चाह-

निरवद्वकम्पणिवहं जीवपदेसा ॥ जं च परिगलह ।

शुभं रदः शुभगोत्रं शुभनाम शुभापुष्पैर्युज्यम् ।

तद्विराजितं पापं अर्त्नाहि त्वं द्रव्यभावात्म्यम् ॥

अहवा कारणभूदा तेमि च वयव्यपाद् इह मजिवा ।

ते मृत्यु पुष्पां पावे जाण इमं पवयणे मजियं ॥१६२॥

अथवा कारणभूतात्मेयां च वतावतादि इह मजितम् ।

तस्मिन् पुष्पं पापं जानाहि इदं प्रवचने मजितम् ॥

अजीव पुष्पपावे अमुदजीवे तहामवे वंधे ।

सामी मिच्छादिही सम्मादिही इवदि मेसे ॥ १६३ ॥

अजीवे पुष्पपावे अमुदजीवे तथास्त्रवे बन्धे ।

स्वामी मिष्याद्यष्टिः सम्यग्यष्टिर्भवति शेषे ॥

मम्वभूतस्य विषयिणः क्लृप्तं दर्शयति.

सामी सम्मादिही जिय संवरण निज्जरा मोक्खो ॥

मुद्धो चेयणरुवो तह जाण सुणाणपच्चक्खं ॥१६४॥

स्वामी सम्यग्यष्टिः जीवे संवरणे निर्जरायां मोक्षे ।

शुद्धधेननरूपस्तथा जानीहि मुञ्चनप्रत्यक्षः ॥

शरत्ता दध्वसहावं जो ८. इहणगुणमंडिओ नाणी ।

चारिचरणपुण्णो पच्छा सो पिब्वुदि लई ॥१६५॥

शब्दा दध्वसहाव यः व्यक्तानगुणमब्धितो ज्ञानी ।

चारित्र्यरत्नपूर्णः पश्चात्स निर्मुक्तिं लभते ॥

इति वदार्थाभिप्रायः ।

वीर्यवानिने नमस्कृत्य युक्तिव्याख्यानात्पन्नाद वीर्यमिति -

वीरं विमलविरक्तं विगयमत्तं विमलपापमनुष्यं ।

पद्मविवि वीरजिपिदे पद्मपापयत्नवर्णं वीर्यं ॥१६३॥

वीर विमलविरक्त दिगन्तदत्त विमलज्ञानसमुत्तम ।

प्रमाण्य वीरजिनेन्द्र प्रमाणनयनधुग वीर्यं ॥

आगमादेव पर्याये किं युक्तिव्यामनेर्ज्ञानं न न याग

जमु पादु विमलपापमनुष्यं कुरु न विमलपापमनुष्यं माहर्षिं होइ ।

पद्मविवि जह इच्छद ना विमलपापं मुण्ड पटमं ॥१६७॥

पद्म महि विमलविरक्त नम्य न विमलपापमनुष्यं नम्यते ।

वीर्यं यदि इच्छथ तर्हि विमलं नम्यन् प्रथमम् ॥

विमलं निम्नपात -

विमलविरक्तपद्मपापमनुष्यं छद्मं मुद एव ज्ञो अस्या ।

तर्हि पद्मपापमनुष्यं अज्ञाप्य होइ हु विमलं ॥ १६८ ॥

विमलविरक्तपद्मपापमनुष्यं पद्मपापमनुष्यं मुद एव ज्ञो अस्या ।

तर्हि प्रथमपद्मपापमनुष्यं अज्ञाप्य भवति हि विमलं ॥

प्रमाणनयनधुग वीर्यं -

कुरु जे नमस्कृत्य जीवो साहेब वरधुगविरक्त ।

वरधु पद्मपापमनुष्यं तस्मात् स ज्ञान नियमेण ॥ १६९ ॥

कार्यं तत्कृत्यमर्थं जीव. साधयति वस्तुप्रहयेन ।

वस्तु प्रमाणसिद्ध तत्कृत्यमर्थं जीव. साधयति वस्तुप्रहयेन ॥

प्रमाणनयनधुग वीर्यं -

मेदणह वस्तुसहाय्य अविच्छेद मम्मरुव जं नाने ।

माणियं शु स पद्मपापं पद्मविरक्तपद्मपापमनुष्यं ॥१७०॥

गृह्णानि वस्तुस्वभावं अविस्त्वं सम्प्रमृष्टं यज्ज्ञानम् ।
भणितं खलु तन्प्रमाणं प्रत्यक्षपरोक्षमेवाम्बाम् ॥

प्रमाणस्य मेदं कथयति—

मदसुद परोक्षगुणाणं ओहीमण हवद् विचलपञ्चरत्नं ।
केवलगुणां च तदा अणोवमं सचलपञ्चरत्नं ॥ १७१
मतिश्रुती परोक्षज्ञानं अवधिमनो भवति विकलप्रत्यक्षम् ।
केवलज्ञानं च तथा अनुपमं सकलप्रत्यक्षम् ॥

प्रमाणस्य विषयं निरूपयति—

वन्धु प्रमाणविषयं नयविषयं हवद् वस्तुष्यसं ।
ज दोहि निष्णयद्वं तं निक्खेवे हवे विषयं ॥ १७२
वस्तु प्रमाणविषयं नयविषयो भवति वस्तुकारः ।
यो द्वाभ्यां निर्णोतार्यः स निक्षेपं भवेद्विषयः ॥

नययोजनिकाक्रममाह—

पाणासहायमरियं वत्थुं गहिऊणं तं प्रमाणेण ।
एयंतणामणदं पच्छा नयजुंजणं कुणह ॥ १७३ ॥
नानाम्यमाकभरितं वस्तु गृहीत्वा तन्प्रमाणेन ।
एकान्तनाशनाथं पधानययोजनं कुस्त ॥

उक्तं च शाखाश्रवणान्वयिमाह—

मरियप्प निट्ठियप्पं प्रमाणस्त्वं जिणेहि निदिद्वं ।
गहिदिद्वं नया वि मणिना सविमप्पा निट्ठियप्पा वि॥
सविमप्पा निर्विकल्पं प्रमाणत्वं जिनेर्निदिद्वम् ।

नयविषयं नया अरि मणिना मदिकस्या निर्विकल्पा अरि

अथ शोकम्

कान्तपयमंजुसं दृश्यं गिदणेर कैवलं याजं ।
तस्य पायेण वि गिदणेर मूदोऽमूदो य षट्माणां वि ॥२॥
कान्तपयमंजुसं दृश्यं गिदणानि कैवलं ज्ञानम् ।
नया नयेनापि गृह्यते मूतोऽभूतश्च वर्तमानोऽपि ॥

अथ शोकम्—

नगमद्विष सविष्यं जाणचउद्धं जिणेहि निदिड ।
तन्निवरीय इवरं भागमचरुद्धि जायन् ॥ ३ ॥
मनःसद्धिं सविकल्पं ज्ञानचतुष्क जिनेः निर्दिष्टम् ।
तद्विपरीतमितरत् भागमचरुभिर्ज्ञातव्यम् ॥

इति प्रमाणाधिकारः ॥

अथ नयान्वयमाह—

जे जाणीण विषयं मुअमेये परपुअंममेयहणं ।
तें इह नये पउत्तं जाणी पुण तेहि जाणेहि ॥१७४॥
यो ज्ञानिनः विकल्पः श्रुतभेदे बन्धननिराकरणम् ।
स इह नयः प्रीतो ज्ञाने पुनस्तेर्जनिः ॥

नयप्रयोजनं प्रदर्शयति—

जह्वा पायेण न विणा होइ परस्स भियशापपडियणी ।
तथा सो जायम्यो एयन्तं हंतुकामेण ॥१७५॥
परमात्मनेन न विना भवति नरस्य स्वाहाप्रतिपत्तिः ।
तस्मात्स हातव्य एकान्त एन्तुपयमेन ॥

सुखममर्षयश्च दृष्टान्तमाह—

उद गदाणमाह मम्मगं उद नरादुगुनानिह ।
धात्रो वा ण्यग्मो नह वयम्भुं अण्येनो ॥१॥
यथा गदानादिः सम्पत्ता यथा तदभादिगुनानिह
ष्येथो वैकरमस्तथा नयन्तोऽनेकान् ॥

नैकान्तेन वस्तुगुणभावः स्यादयं निदर्शयित्वाह—
नच्च विस्मयिष्यं ण्यविष्यं माहण ओ हु ।
तस्य न मिग्नइ वन्धु किह ण्यन्तं पमाहेदि ॥२॥
तत्र विधविकृता एकविकल्पेन साप्नोति यो हि ।
तस्य न सिध्यति वस्तु कथमेकान्त प्रमाथयति ॥

उक्त चान्याग्मिन्नन्ये—

पञ्चवर्णामक चित्र तत्र वर्णैकमाहकम् ।
क्रमाक्रमस्वरूपेण कथं गृह्णाति मो वद ॥३॥
सर्ववैकान्तरूपेण यदि जानाति वास्तवं ।
भूरिधर्मात्मक वस्तु केन निधीयते सुदृढ ॥

स्वार्थाभिप्रायिणां स्वार्थस्य मार्गमनुमार्ग च दर्शयति—
ज्ञाणं ज्ञाणन्मासं ज्ञाणस्म तद्देव भावणा मणिपा
मोत्तुण ज्ञाणमासं चेहि पिय संजुओ समणो ॥४॥
ध्यान ध्यानान्यासो ध्यानस्य तथैव भावना मणिता ।
मुक्त्वा ध्यानान्यासं क्षाम्यामपिच संयुतः श्रमशः ॥
ज्ञाणस्य भावणाविय न हु सो आराहओ हवे पि
ओ न विजाणइ वत्तुं पमाणणयणिच्छयं किच्चा ॥

निच्छयसादणहेतुं पञ्जयद्व्यतिथयं मुणह ॥ १८३

निश्चयव्यवहारनयी मूलमेदो नयानां सर्वेणाम् ।

निश्चयसाधनहेतुं पर्यायिद्रव्यार्थिकौ मन्यन्तम् ॥

दो चेवय मूलणया मणिया द्व्यतिथि पञ्जयतिथिमा

अण्ये असंखसंखा से तन्मेया मुणयव्वा ॥ १८४ ॥

दो चेव मूलनयी मणितौ द्व्यार्थपर्ययार्थगता ।

अन्येऽसंखसंख्यास्ते तद्भेदा मन्तव्याः ॥

समनयौखीनुपनयौश्चाह—

णदगम संगह चवहा र तह य रिउसुत्तसदअमिरुदा ।

एवंभूदो णय णयणेया नह उवणया तिणि ॥ १८५ ॥

नैगमः संग्रहो व्यवहारस्तथाच ऋतुसूत्रशब्दसमभिरुदाः ।

एवंभूतो नय नया ज्ञेयास्तथोपनयाश्चयः ॥

द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनैगमादिसप्तनयानां च यथास्तम्भं
भेदानाह—

द्व्यर्थो दहमेयं छद्मेयं पञ्जयतिथयं ज्ञेयं ।

निविहं च णदगमं तह दुविहं पुण संगहं सरथ ॥ १८६ ॥

व्यवहारं रिउमुत्तं दुविधयं संग्रहमाह एकेका ।

उत्ता इह णयमेया उवणयमेया वि वमणामो ॥ १८७ ॥

द्रव्यार्थिको दहमेदः पद्मेदः पर्यायार्थिको ज्ञेयः ।

त्रिविधश्च नैगमस्तथा द्विविधः पुनः संग्रहः

व्यवहारमुन्मुखी द्विविधस्तथा तेषु द्वि

दन्ता इह नयमेया

निच्छयसाहणहेतुं पञ्चयदन्वत्थियं मुणह ॥ १८३ ॥
 निधयव्यवहारनयो मूलमेदौ नयानौ सर्वेशम् ।
 निधयसाधनहेतुं पर्यायद्रव्यार्थिकौ मन्थयम् ॥
 दो चैवय मूलणया भणिया दन्वत्थि पञ्चयत्थियया ।
 अण्णे असंखसंखा ते तन्मेया मुणेयन्वा ॥ १८४ ॥
 इह चैव मूलनयो भणिती द्रव्यार्थपर्ययार्थगतौ ।
 अन्येऽसंख्यसंख्यास्ते तद्भेदा मन्तव्याः ॥

समनयोस्त्रीनुपनयोऽप्याह—

णइगम संगह यवहा र सह य रिउसुत्तमएअमिरुदा ।
 एवंभूदो णय णयणेया मह उवणया तिणि ॥ १८५ ॥
 नैगमः समहो व्यवहारस्तथाच कसुसुत्तमसमभिरुदाः ।
 एवभूतो नय नया नैयास्तपोवनयाग्रयः ॥

द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनैगमादिसमनयानां च यथास्तम्भं
 भेदानाह—

दन्वन्थो दहेमये छम्मेये पञ्चयन्थिये नेये ।
 तिथिई य णइगमं मह दुविई पुण नैगई तरथ ॥ १८६ ॥
 यवहारे रिउमुत्तं दूविथये नैगमाह एकेका ।
 उत्ता इह णयंमेया उवणयमेया वि वमणामो ॥ १८७ ॥
 द्रव्यार्थिको दशभेदः पदभेदः पर्यायार्थिको द्वेय ।
 विविध नैगमस्यापि विविध पुनः समहान्त ॥
 व्यवहारगुण्यौ द्विविधस्तौ हेतवो वि विवेके ।
 इहा इह नयमेया उवणयमेयानि प्रभगाः ॥

कमेणा भप्यमनं जीवं यो गृह्णाति सिद्धसंकाशं ।
भप्यते स शुद्धनयः खलु कर्मोपाधिनिरपेक्षः ॥

सत्तामाहकशुद्धद्रव्यार्थिकनयं लक्षयति-

उत्पादवयं गउणं किञ्चा जो गहइ केवला सत्ता ।
भण्णइ सो सुद्धणओ इह सत्तागाहिओ समये ॥१९२॥
उरगदव्ययौ गाणि कृत्वा यो गृह्णाति केवला सत्ताम् ।
भप्यते स शुद्धनयः इह सत्तामाहकः समये ॥

भेदविकल्पनिरपेक्षशुद्धद्रव्यार्थिकनयं लक्षयति-

गुणगुणिआइचउक्के अत्ये जो गो करेइ खलु भेदं ।
मुदो सो दव्वन्धो भेदवियप्पेण निरवेक्खो ॥१९३॥
गुणगुण्यादिचउक्के ये यो न करोति खलु भेदं ।
शुद्धं स द्रव्यार्थिकः भेदविकल्पेन निरपेक्षः ॥

कर्मोपाधिमापिश्रमशुद्धद्रव्यार्थिकनयं लक्षयति-

आवे मरायमादीं सव्वं जीवस्मि जो इ जंपेदि ।
गो इ अमुद्धो उत्तो कम्माणोवाहिसापेवखो ॥१९४॥
भायाग्रागादिन्मर्वाजीवे यस्तु जल्पति ।

स हि अशुद्ध उक्तः कर्मणामुपाधिसापेक्षः ॥

उत्पादवयमापेक्षाशुद्धद्रव्यार्थिकनयं लक्षयति-

उत्पादवयविमिस्मा मत्ता गहिउण भणइ तिदवत्तं ।
दव्वस्म एयममये जो गो इ अमुद्धओ पीओ ॥१९५॥
उत्पादवयविमित्रा सत्ता गृहीता भवति शिष्यवत् ।
द्रव्यभङ्गकमये यः सति शत्रुतो द्वितीयः ॥

भेदकल्पनामापेक्षानुद्धव्यार्थिकनयं लभयति—

मे ए मुदि सम्बन्धं गुणगुणियार्हिहि कृणदि जो दज्ये ।
 सो वि अमुदो दिहो सहिओ मो भेदकल्पेण ॥१९६॥
 मेदे मनि सम्बन्धं गुणगुण्यादिभिः करोति यो द्रव्ये ।
 मोदमुदो दृष्टः महिनः स भेदकल्पनया ॥

अन्ययद्रव्यार्थिकनयं लभयति—

णिस्मेसमहावाणं अण्ययरूपेण मज्जदध्वेहि ।
 विवहावणाहि जो सो अण्ययदपरान्धिओ भणिदो ॥१९७॥
 निक्षेपरवभाषणा अन्ययत्वेण सर्वत्रयं ।
 विभावनाभिः यः सोऽन्ययद्रव्यार्थिको भणितः ॥

गुणगुण्यदिमादकपरगुण्यदिमादकद्रव्यार्थिकनयौ लभयति—

मद्व्यादिचउके मंतं दयं सु मिद्व्या ओ ह ।
 गियदव्यादिमु गाही मो इयरो होइ विवरीओ
 ॥१९८॥

मद्व्यादिचगुणं मद्व्या मज्ज गृणानि यो हि ।
 निजद्रव्यादिषु मारी ॥ इतरो भवति विपरीतः ॥ *

परमभावनाद्रिद्रव्यार्थिकनयं लभयति —

गैह्णाइ दध्यमहावं अमुदमुदोवयास्पविषत्तं ।
 मो परमभावगाही नायग्या मिद्विकामेव ॥१९९॥
 गृह्णाहि दम्यसमाव अमुदमुदोवचारदित्यमन ।
 स परमभावगाही हातव्य मिद्विकामेव ॥

सम्प्रति पर्यायार्थिकस्य बहुभेदान् विवृणोति तत्र सावदनादिनि-
त्यपर्यायार्थिकं लभयति—

अविकटिमा अणिहणा ससिद्धार्षेण पञ्जया गाही ।
जो सो अणाइणिहणो जिणमणिओ पञ्जयत्थिणओ ॥२००॥

अकृत्रिमाननिधनान् शशिसूरादीनां पर्ययान् प्राप्ती ।
यः सोऽनादिनिधनो जिनमणितः पर्ययार्थिकः ॥

सादिनित्यपर्यायार्थिकं लभयति—

कम्मसुयादुप्पण्णो अविणासी जो हु कारणामाये ।
इदमेवमुप्परंतो भण्णइ सो साइणिच्च णओ ॥२०१॥
कर्मधुपादुत्पण्णोऽविनासी यो हि कारणामाये ।
इदमेवमुप्परन् भण्यते स सादिनित्यनयः ॥

अनित्यगुदपर्यायार्थिकजनयं लभयति—

सत्ता अमुक्खरुत्थे उप्पादवय हि गिहणए जो हु ।
मो हु सहारअणिच्चोगाही खुत्तु मुदपगजाओ ॥२०२॥
गगाऽमुक्खरुत्थे उप्पादवयौ हि गृह्णाति यो हि ।
महि सभवाभिन्यो प्राप्ती सत्तु सुदपर्यायम् ॥

अनित्यागुदपर्यायार्थिकजनयं लभयति—

जो गरइ एवकममये उप्पादवयधुवणसंतुत्तं ।
मो सम्माअणिच्चो अगुदओ पञ्जयत्थिणओ ॥२०३॥

ये गृह्णात्येकसमये उप्पादवयधुवणसंतुत्तम् ।

म मङ्गलाऽनेवोऽनुदः पर्यायार्थिकनयः ॥

कर्मोपाधिनिरपेक्षानित्यशुद्धपर्यायार्थिकनयं लक्षयति
देहाणं पञ्चाया मुदा मिद्वान मणइ सारित्था ।
ओ सो अणित्थमुदो पञ्चयमाही हवे म णओ ॥२०४
देहिना पर्यायान् शुद्धान् मिद्वान् अपणि मरुजान् ।
यः सोऽनित्यशुद्ध पर्ययसारी भवेन्न नयः ॥

कर्मोपाधिनिरपेक्षानित्यशुद्धपर्यायार्थिकनयं लक्षयति—
मणइ अणित्थामुदा चउमइजीवान पञ्चया ओ ५ ।
होइ विमापअणित्थो अमुदओ पञ्चयग्घणओ ॥२०५
मणवनिताशुद्धोऽशुद्धमितिजीवानां पर्यायान्पो दि ।
अणि विभाकानित्योऽनुदः पर्यायार्थिकनयः ।

सामान्येनोक्तसमैकमनस्यत्रिभेदादिभेदपुनरुक्तमुदाहरति
तत्र तावद्वर्तमानमनसमाह -

निप्यसअग्घकिग्घिा बहवकालं तु अं ममायत्तं ।
ते भूटणरुगमसयं अट्ठ दिणे निप्युरं धरे ॥२०६॥
निर्गृत्तापेक्खिवापा वनेमानवत्ते तु वमरुदणम् ।
स भूतनेगमनसो वधय दिने निर्गृत्तिहरे ॥

आविर्गतजनसमुदाहरति—

निप्यप्पामिब पञ्चपदि भारिपदग्घं एगे अणिप्पप्पं ।
अप्परपे अह पत्थं मप्पर मो भागित्तरुमणि एगे
॥२०७॥

निष्पन्नमिव प्रजल्पति माविपदार्थं नरोऽनिश्चयम् ।

अप्रस्ये यथा प्रस्थो मण्यते स माविर्नगम इति नयः ॥

वर्तमाननैगमनयमुदाहरति—

पारदा जा किरिया पयणविहाणादि कहइ जो मिदुधा

लोएमु पुच्छमाणो मण्यइ तं बट्टमाणणयं ॥२०८॥

प्रारब्धो यो क्रिया पचनविधानादि कथयति यः निर्दा ।

छोकेषु पृच्छयमानो मण्यते स वर्तमाननयः ॥

संमहन्तं लज्जयित्वा भेदौ मूषयति—

अररोप्परमविरोहे मव्यं अस्थिति मुद्धमंगहणे ।

होइ तमेव अमुद्धं इगिजाइविमेमगहणेण ॥२०९॥

अपर परमविरोधे सन्तमस्तीति शुद्धममहणे ।

मवति स एवाशुद्धः एकजानिर्विज्ञानमहणेन ॥

व्यवहारतयं लज्जयित्वा भेदौ मूषयति—

जो मंगहणे गहियं भेयइ अन्ये अमुद्ध गुद्धं वा ॥

मो वरदारो दुरिदो अमुद्धगुद्धस्थभेदकरो ॥२१०॥

प नपरेण गृहीत भित्ति अर्थवशुद्ध शुद्ध वा ।

स व्यवहारो विविधोशुद्धशुद्धार्थभेदकरः ॥

शुद्धमनयं लज्जयित्वा भेदौ मंगम्य प्रथमभेदमुदाहरति—

जो एवममयवही गेरणइ दप्पे पुवरापगजाओ ।

मो रिउमृणं मुट्टमो मव्यं गहं जइ गणियं ॥ २११ ॥

य एवममयवहीनं गृहीत इत्येव प्रथमभेदः ।

स अट्टमय, मूय, मो, एवमेव वरा धुनिहः ॥

द्वितीयभेदमुदाहरति -

मणुवाइयपञ्चाओ मणुमोचि मगद्धिदीमु वटंनो ।
 ओ मणइ तावकाते सो धूलो होइ मिउमुचो ॥२१२॥
 मनुजादियपाइ मनुष्य इति स्वकर्मिधानपु वनेमान ।
 दो भजति तावकाळ स सगुणे भवति कर्ममूत्र ॥

तत्पदनय लभयति गाभाद्वयंन -

ओ पइमं न मण्णइ एयन्धे भिण्णालिगअरिणं ।
 मो सट्ठओ भणिओ णेओ पुंमाइआण जहा ॥२१३॥
 अइहा मिदं मरे कीरइ जं कीण अण्णववहरणं ।
 मो एउहु मरे विसओ देवागेदेण अइ देवा ॥ २१४ ॥
 दो बर्त्तन न मन्वते एकापे भिज्जिआदीनाम् ।
 स तत्पदनयो भजित देव पुसादिकानां यथा ।
 भपहा मिदं तच्छे क्रियते यथा कर्मि अर्थस्यहरणम् ।
 स एउहु तच्छे विषय देवतत्पदेन यथा देव ॥

समभिरुद्धना लभयति -

मरारुटो अण्णो अण्णारुटो तदेव पुण मरो ।
 भणइ एव समभिरुटो अइ ईद पुंमदो मवो ॥२१५॥
 तत्पदरुटोऽप्योऽर्थस्यहरणपेव पुन एव ।
 मण्णइ समभिरुटो वदेइ पुण्णर एव ॥

एवंभूतनयं लभयति -

अं अं करोइ कम्म देही मज्झइयकायपेहादो ।
 तं तं एउ कायउणो एवेइदो हरे म सओ ॥२१६॥

पदकरोति कर्म देही मन्त्रपञ्चनकायमंशानः ।

नसन् सञ्च नामयुत जंभूतो मंत्रम नय ॥

गन्तव्य जैगमादिषु नयेषु इध्यार्थिक पयायार्थिकं अर्पणार्थं
शब्दप्रधाने वा विभजने

पठमानिया द्रव्यन्या पञ्चयमाही य इपर जे मणिवा ।

ते बहु अन्यपदाणा मदपदाणा ५ निम्नियरा ॥२१७॥

प्रधनत्रिका इध्यार्थिकाः पयायमाहिणधेतरे ये मणिताः ।

ते चव्यागेर्थप्रधाना शब्दप्रधाना हि त्रय इतरे ॥

पणवण भाविभूदे अत्थे इच्छादि य वट्टणं जो सो ।

मन्वेसिं च णयाणं उवरि गलु संपलोइज्जा ॥२१८॥

प्रज्ञापन भाविभूतेर्ये इच्छति च वर्तनं यः सः ।

सर्वेषां च नयानामुपरि खलु सम्प्रजोक्ष्यः ॥

एतत्तत्त्वमन्त्रमावपात-

पणवण भाविभूदे अत्थे जो सो ५ मेदपग्जाओ ।

अहं तं एवमूदो समयदो मुणह अत्थेसु २१९॥

प्रज्ञापनं भाविभूतेर्ये यः स हि मेदपर्यायः ।

स एवमभूतः संभवतो मन्त्रपञ्चमर्थेषु ॥

कारकसम्भावदो य द्रव्येषु ।

भेयं कुणये सन्भूयसुदियरो ॥२२०॥

निर्पयायद्रव्ये कारकसद्भावतश्च द्रव्येषु ।

ज्ञात्वा भेदं क्रियते सद्भूतशुद्धिकरः ॥

इच्छाणं खु पएसा बहुगा ववहारदो य एकेण ।

द्रव्ये गुणपञ्चाया गुण द्रव्यापञ्चवा ज्ञेया ॥२२४॥

द्रव्यगुणपर्यायाणां उपचारस्तेषां भवन्ति तत्रैव ।

द्रव्ये गुणपर्याया गुणे द्रव्यपर्याया ज्ञेयाः ॥

पञ्चाए द्रव्यगुणा उच्यन्ति वा हु बंधसंयुक्ता ।

संबंधो संसिलसो णाणीणं णाणनेवमादीहि ॥२२५॥

पर्याये द्रव्यगुणा उपचरितनिव हि बंधसंयुक्ताः ।

तंबंध सल्लेख. ज्ञानिना ज्ञानज्ञेयादिभिः ॥

स्वजातीरूप्याये स्वजातिरूप्यारोपणोऽसद्व्यवहारः

दृष्ट्वा पठिषिषं भवति हु तं चेव एस पञ्चाओ ।

सज्जाद असम्भूओ उच्यन्तिओ निययजापञ्चाओ ॥२२६॥

दृष्ट्वा प्रतिदिषं भवति हि स चैवैव पर्यायः ।

स्वजात्यसद्वृत्तोपचरितो निजजातिपर्यायः ॥

विजानिगुणे विजातिगुणारोपणोऽसद्व्यवहारः

सुत्तां एव मद्दण्णं मुत्तिमद्व्येण जण्णिओ जम्हा ।

अइ णद्द मुत्ते णाणं तो किं खुल्लिओ हु मुत्तेण ॥२२७॥

मूर्तिमिद मतिज्ञानं मूर्तिमद्व्येण जनित यस्मात् ।

एदि मदि मूर्ते ज्ञानं तर्हि किं स्फुटितं मूर्तेन ॥

स्वजातिविजानिद्रव्ये स्वजातिविजातिगुणारोपणं असद्व्य-

व्यवहारः-

जेयं जीवमर्जायं तं पिय णाणं एउ तस्स विसयादो ।

जे मणइ एसित्थं सो ववहारो असम्भूदो ॥२२८॥

उच्यारो पञ्जाए पुगलद्वयस्त भणइ ववहारो ॥२३०॥

दृष्टा स्थूलसूक्ष्मे पुद्गलद्वयमिति जल्पते लोके ।

उपचारः पर्याये पुद्गलद्वयस्य भणति व्यवहारः ॥

स्वजातिपर्याये स्वजातिगुणारोपणोऽद्वैतव्यपारः-

दद्वयं देहठाणं वर्ण्यते होइ उत्तमं रूपं ।

गुणउच्यारो मणिओ पञ्जाए णत्थि संदेहो ॥२३१॥

दृष्टा देहस्थानं वर्ण्यमानं भवत्युत्तमं रूपम् ।

गुणोपचारो भणितः पर्याये नास्ति सन्देहः ॥

सम्बन्धे पञ्जयादो संतो मणिओ जिणेहि ववहारो ।

जस्त न हवेइ संतो हेऊ दोहणपि तस्त कुदो ॥२३२॥

सर्वत्र पर्यायतोऽस्ति भणितो जिनेर्व्यवहारः ।

यस्य न भवेत्सर्वं हेतुर्द्वयोरापि तस्य कुतः ॥

चउगइ इह ममारो तस्म य हेऊ सुहागुहं कम्मं ।

जइ तह मिच्छा किइ सो संसारो संछामिय तस्ममय ॥२३३॥

चउगंतिरिह ममारमनस्य च हेतुः शुभाःशुभं कर्म ।

यदि तथा विध्या कथं न संसारः सादय इव तस्ममये ॥

परिदिपादिदेहा जीवा व्यवहारदो य जिणदिहा ।

दिमादिमु जइ पार्यं नप्यन्यथ किं न व्यवहारो ॥२३४॥

परिदिपादिदेहा जीवा व्यवहारतश्च विनाशः ।

कथं निमित्तिज्ञानं अन्येषां भवति नियमेन ॥

असद्रूपव्यवहारः—

उपयारा उपयारं सत्त्वासत्त्वेषु उद्दयअर्धेषु ।

सज्जाद्वयमिस्से उपयारिओ कुणइ ववहारो ॥२४०॥

उपचारादुपचारं सत्त्वासत्त्वेषुभयार्थेषु ।

सजातीतरमिधेषु उपचरितः करेति व्यवहारः ॥

देसवई देसत्थो अत्थवणिज्जो तद्देव जपतो ।

मे देसं मे दब्ब सत्त्वासत्त्वपि उभयत्थ ॥२४१॥

देशपतिः देशस्थः अर्धपतिर्यः तर्धेव जल्पन् ।

मम देशो मम द्रव्य सत्त्वासत्त्वमपि उभयार्थम् ॥

पुत्ताइवंधुवग्गं अहं च मम संपदादि जप्पंतो ।

उपयारासब्भूओ सजाइदब्बेषु णायब्बो ॥ २४२ ॥

पुत्रादिवंधुवर्गोऽहं च मम सम्पदादि जल्पन् ।

उपचारासद्रूपः स्वजातिद्रव्येषु ज्ञातव्यः ॥

आहरणहेमरयणावच्छादीया ममेति जप्पंतो ।

उपयारिअसब्भूओ विजाइदब्बेषु णायब्बो ॥२४३॥

आभरणहेमरत्नवस्त्रादि ममेति जल्पन् ।

उपचरितासद्रूपो विजातिद्रव्येषु ज्ञातव्यः ॥

देसत्थरज्जदुग्गं मिस्सं अण्णं च भणइ मम दब्बं ।

उद्दयत्थे उपयारिदो होइ असब्भूयववहारो ॥ २४४ ॥

देशार्धराज्यदुर्गाणि मिश्रमन्थं च भणति मम द्रव्यम् ।

उभयार्थे उपचरितो भवति असद्रूपव्यवहारः ॥

न्वभावातो यथा मन्मदगमिष्यात्पुं सापेक्षता च तथाह-
 मियसावेकत्वा सम्मा मिच्छात्वा इ तदि मिमेक्षता ।
 नञ्चा सियसदादो विसुर्यं दोह्मपि नायन् ॥ २४९ ॥
 स्यान्मापेक्षाः सम्यग्वाः विष्यात्वा हि तैः निरपेक्षाः ।
 तस्मात्स्वाष्ट्यन्त्यादिययो इयोरपि ज्ञातव्यः ॥
 अवरोप्परसावेकत्वं नयविसुर्यं अह एमाणविसुर्यं वा ।
 तं सावेकत्वं तत्तं निरवेकत्वं ताण विवरीयं ॥ २५० ॥
 अपरापरमापेक्षो नयविसुर्योय प्रमाणविसुर्यो वा ।
 तत्मापेक्ष तस्य निरपेक्षं तयोर्विपरीतन् ॥

स्याद्वादलाञ्छनस्य स्वरूपं निरूपयति-
 नियमणितेहणसीलो निपादणादो य जोह सतु मिदो ।
 सो सियसदो मणियो जो सावेकत्वं एतादेदि ॥ २५१ ॥
 निदमनिषेधनशीलो निपातनाञ्च यः सतु सिद्धः ।
 ॥ स्याष्टन्दो मणितः यः सापेक्षं प्रसाधयति ॥

उक्तं चान्तरिभिरन्ये,

नितङ्गिकोऽयं स्याष्टन्दो युक्तोऽनेकान्तसाधकः ।

निपातनात्समुद्गतो विरोधध्वंसको मतः ॥ १ ॥

नितङ्गि- दिव्यप्यनिसमुद्भवः ।

अन एव क्षिप्तज्ञेयं सर्वज्ञैः परिभाषितः ॥ २ ॥

सिद्धमन्त्रो यथा लोके एकोऽनेकार्थदायकः ।

स्याष्टन्दोऽपि तथा ज्ञेय एकोनेकार्थसाधकः ॥ ३ ॥

तद मिय णयणिग्गेरनं जाणतु दब्बे दुणपमंगी

॥ २५६ ॥

अप्पीणि मात्तुप्पममकम्भं तदेव पुनम्मिणपम् ।

मत्तपपा नयनिरपेक्षं जाणतु दब्बेयु दुणपमंगी ॥

मात्तमवर्गाविपरिणायं ज्ञेयं मद्भरणनोपायं धर्मधर्मिणोः कथं
ब्रह्मकल्याणैरुच्यं चाह—

एकणिरुद्धे इपरो पडिच्चग्गो अणवरंइ मम्मारां ।

सब्बेमिं च महावे कायव्या होइ तह मंगी ॥ २५७ ॥

एकनिरुद्धे इतरं प्राणिपक्षोऽनुवर्त्तने स्वभावः ।

मर्वेगं च स्वभावे कर्त्तव्या मयेत्तया भक्ती ॥

धम्मी धम्मसहायो धम्मा पुण एकण्कनम्मिहा ।

अपरोप्परं विमिण्णा णायव्या गउणमुक्खमावेणा ॥ २५८ ॥

धर्मी धर्मस्वभावः धर्माः पुनरैकैकतान्निष्टाः ।

अपरापरं विभिन्नाः ज्ञातव्या गौणमुद्दभावेन ॥

सापेक्षतासाधकमन्वयं युक्तिस्वरूपं चाह—

मियजुत्तो णयणिवहो दब्बसहावं मणेइ इह तत्थं ।

मुणयपमाणा जुत्ती णहु जुत्तिविज्जिज्जयं तत्थं ॥ २५९ ॥

स्यायुक्तो जयनिवहो दब्बस्वभावो भणति इह तत्थम् ।

मुनयप्रमाणा युक्तिर्नहि युक्तिविज्जितं तत्त्वम् ॥

तत्त्वस्य हेयोपादेयत्वमाह—

तत्त्वं पि हेयमियरं हेयं खलु मणिय ताण परदब्बं ।

इयरा इयरा मणिया टवणा अग्निहो य नायम्भो
साकारेतरा स्थाना कृत्रिमेतरा हि विंजत्रा प्रथ्य ।

इतरा इतरा मणित्ता स्थानाऽर्हंश्च शतव्यः ॥

द्रव्यनिक्षेपस्य भेदप्रमेदात्मोदाहरणं निरूपयति—

द्रव्यं तु होइ दुविहं आगमणोआगमेण जइ भावि ॥१७॥

अरहंतसत्थजाणो अणजुत्तो दव्व-अरिहंतो ॥१७॥

द्रव्यं खलु भवति द्विविधं आगमनोआगमाभ्यां यदा भवे

अर्हंश्चास्त्रज्ञायकोऽप्ययुक्तो द्रव्यार्हन् ॥

नोआगमं पि त्रिविहं देहं णाणिस्स भावि कम्म च

णाणिसरीरं त्रिविहं जुद चरं चाविदं चेति ॥१७॥

नोआगमोऽपि त्रिविधः देहो ज्ञानिनो भावि कर्म च ।

ज्ञानिशरीरं त्रिविधं प्युतं त्यक्तं व्यावितं चेति ॥

भावनिक्षेपभेदमुदाहरति—

आगमणोआगमदो तहेव भावो वि होइ दव्वं वा ।

अरहंतसत्थजाणो आगमभावो हु अरहंतो ॥१७॥

आगमनोआगमतस्तथैव भावोऽपि भवति द्रव्यमिव ।

अर्हंश्चास्त्रज्ञायकः आगमभावो हि अर्हन् ॥

तद्गुणएव परिणदो नोआगमभाव होइ अरहंतो ।

तद्गुणएवैवादा केवलणाणी हु परिणदो मणिओ ॥१७॥

तद्गुणैश्च परिणतो नोआगमभावो भवत्यर्हन् ।

तद्गुणैर्घातया केवलज्ञानी हि परिणतो मणितः ॥

यद् गुणपञ्चम्यवर्तं दन्वं मणियं खु अण्णसूरीहि ।
 मां विष्णं तस्स य तेहि पिय एरिस्स मणियं ॥२७८॥
 यद् गुणपञ्चम्यवर्तं दन्वं मणिलं खलु अन्यसूरीभिः ।
 यद् यत् तस्य च तैरपि चेरस्स भणितम् ॥
 सो हि मणियन्वं विष्णं काऊण एमु णिवस्सेवं ।
 वस्सेव दंमणहं मणियं काऊणमिह मुचं ॥२७९॥
 सो हि मणियन्वं विष्णं दृष्ट्वा एव निक्षेपम् ।
 तस्मै दर्शनाय भणितं हत्तेह सूयम् ॥

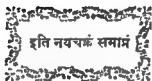
निक्षेपाद्ये एषान्तर्भावयति

सोऽनु ज्ञानं तस्मै तदेव ठवणा हु धून्निउमुचं ।
 एवं पिय उवयां माव पञ्चायमज्जगरी ॥२८०॥
 तस्मै जानीहि नाम तथैव स्यादना हि त्थुल्लङ्घनम् ।
 तस्मै चोपचारे भाव दर्शयमप्यगतम् ॥

निक्षेपादिज्ञानस्य प्रयोजनमाचष्टे -

पितृदेव पय पमाणं पादुणं यावयति जे तत्थं ।
 ते तत्थं पयमग्गे लहंति सग्गा हु तत्थं सत्थं ॥२८१॥
 निक्षेपे तत्र प्रमाणं ज्ञानं भावयन्ति ते तत्थम् ॥
 ते तत्थं तत्थं ज्ञानं कथंते लहंति तत्थं तत्थम् ॥
 गुणपञ्चम्याणं सयमय सदाय विपत्तेः सदा पमाणं वा
 शाणदि अदि मणियन्वं दम्भमहाव शु बुग्गेहि ॥२८२॥
 गुणपञ्चम्याणां लक्षणं तत्त्वानि निक्षेपे तत्थं प्रमाणं वा ।
 जानाति यदि लक्षितं दम्भमहाव . खलु बुग्गेहि ॥
 इति निक्षेपः ॥

दुःखमार्गेण पोतप्रेरितं सन् यथा तीरं नष्टम् ।
श्रीदेवमनमुनिना तथा नयचक्रं पुनारचितम् ॥

ॐ

श्रीमदेवसेनविरचिता

आल्लापपद्धतिः ।

(७)

गुणानां विस्तरं वक्ष्ये समाधानां तथैव च ।

पर्यायाणां विशेषेण नत्वा वीरं त्रिनेश्वरम् ॥ १ ॥

आल्लापपद्धतिर्वचनरचनानुक्रमेण नपञ्चमस्योपरि उच्यते
 च किमर्थम् ? द्रव्यलक्षणसिद्ध्यर्थं स्वभावसिद्ध्यर्थम् । द्र-
 व्यानि ! जीवपुद्गलधर्माधर्माकाशकालद्रव्याणि । तद्द्रव्यल-
 खणादव्ययमैश्वर्यसत् । इति द्रव्याधिकारः ।

लक्षणाणि कानि ! अस्तित्वं, वस्तुत्वं, द्रव्यत्वं, प्रमे-
 यगुणलक्षणं (१), प्रदेशत्व (२), चेतनत्वमचेतनत्व, मूर्तत्वम-
 द्रव्याणां दश सामान्यगुणाः । प्रवेकपञ्चाशदी सर्वेदम् ।

[परेकद्रव्ये भेदी भेद्ये गुणा भवन्ति । जीवद्रव्ये भवेतनत्व-
 त्वं च नास्ति, पुद्गलद्रव्ये चेतनत्वममूर्तत्वं च नास्ति, धर्मोपा-
 यकादद्रव्येण चेतनत्वं मूर्तत्वं च नास्ति । एवं त्रिद्रव्यगुण-
 भेदी भेदी गुणाः प्रवेकद्रव्ये भवन्ति {३} ।]

एतदर्थं नानुवर्तमानां सार्धसप्तधर्माः तन्निहेतुत्वं स्थिति-

१ एतन्मा अक्षय्योक्तं प्रतीत्युक्तं चैवैवमा अक्षय्यवत्तत्त्वात्तद्व्यु-
 त्तगुणवत्तद्व्युत्ताः । २ क्षेत्रत्वं अविभज्यते पुद्गलवत्तद्व्युत्तावत्तत्त्वं ।
 तद्व्युत्तावत्तद्व्युत्ताः ।

वः (१), मूर्तस्वभावः [२], अमूर्तस्वभावः, एकप्रदेशस्वभावः, अनेकप्रदेशस्वभावः, त्रिभावस्वभावः, शुद्धस्वभावः, अशुद्धस्वभावः, उपचरितस्वभावः, एते द्रव्याणां दश विशेषस्वभावाः (३) । जीवपुद्गलयोरेकविंशतिः—चेतनस्वभावः, मूर्तस्वभावः, त्रिभावस्वभावः, एकप्रदेशस्वभावः, अशुद्धस्वभावः, एतेः पञ्चभिः स्वभावैर्विना धर्मादिप्रयत्नां षोडश स्थभावाः सन्ति । तत्र बहुप्रदेश विना कालस्य पञ्चदश स्वभावाः (४) ।

एकविंशतिभावाः स्युर्जीवपुद्गलयोर्मताः ।

धर्मादीनां षोडश स्युः काले पञ्चदश स्मृताः ॥३॥

ते कुतो ज्ञेयाः ? प्रमाणनयविवक्षातः । सम्पाद्धानं प्रमाणम् । तद् देहा प्रत्यक्षेतरभेदात् । अवय्विनः पर्ययावेकदेशप्रत्यक्षौ । कण्ठं सकलप्रत्यक्षं । मतिश्रुते परोक्षे । प्रमाणगुणं । तदवयवा नष्टाः ।

नयभेदा उपपन्ते,—

णिच्छयव्यवहारण्या (५) मूलमभेयाण ताण सञ्चरणे ।

णिच्छयसाहणहेओ दब्बयपज्जत्तिग्गा सुणह ॥४॥

द्रव्यार्थिकः, पर्याणार्थिकः, नैगमः, सङ्ग्रहः, व्यवहारः, कर्तृ-

१ जीवस्याप्यगुणव्यवहारेणाचेतनस्वभावः । २ जीवस्याप्यगुणव्यवहारेण मूर्तस्वभावः ।

३ “ तत्कालपर्ययाकान्तं यत्तु भावोभिधीयते ” ॥ ४ एतत् एकप्रदेशभावात् । अत एव बहुप्रदेशस्वभावाभावेऽपि पञ्चदशैः नयवति हिनु तत्र उपचरितस्वभावाणि निमित्तानि तदपेक्षया पञ्चदशैः ॥ ५ निधयनया द्रव्यार्थता व्यवहारण्याः पर्याणार्थता ।

प्रथ पर्यायार्थिकस्य षड् भेदा उच्यन्ते,—

अनादिनित्यपर्यायार्थिको यथा— पुद्गलपर्यायो नित्यो भेदा
सादिनित्यपर्यायार्थिको यथा— सिद्धपर्यायो नित्यः । सत्तागोच
नोत्पादव्ययमाहकस्वभावो नित्याशुद्धपर्यायार्थिको यथा—स
समयं प्रति पर्याया विनाशिनः । सत्तासापेक्षस्वभावो नि
शुद्धपर्यायार्थिको यथा— एकस्मिन् समये त्रयात्मकः (१)
र्यायः । कर्मोपाधिनिरपेक्षस्वभावो नित्यशुद्धपर्यायार्थिको २
सिद्धपर्यायसदृशाः शुद्धाः संसारिणां पर्यायाः । कर्मोपाधिमा
हस्वभावोऽनित्याशुद्धपर्यायार्थिको यथा— संसारिणामुपतिम
रतः । इति पर्यायार्थिकस्य षड् भेदाः ।

नैगमश्रेया भूतभाविवर्तमानकालभेदात् । अतीते वर्तमाना
पण यत्र स भूतनैगमो यथा—अद्य दीपोऽसवदिन धीवर्द्धमा
स्वामी मोक्षं गतः । भाविनि भूतवत्कथनं यत्र स भावि
गमो यथा—अर्हन् सिद्ध एव । कर्तुमारब्धधीः प्रविश्य सप्तमनिश्चयं ।
बभूव निश्चयवत्कथ्यते यत्र स वर्तमाननैगमो यथा—अोदनः ५
प्यते । इति नैगमश्रेया ।

संप्रदो द्विविधः । सामान्यसंप्रदो यथा—सर्वाणि द्रव्याणि व
रक्षरमवितोषीनि । विशेषसंप्रदो यथा—सर्वे जीवाः परस्परद्वि
गोचिनः । इति संप्रदोऽपि द्विधा ।

अवधारोऽपि द्विधा । सामान्यसंप्रदोऽवधारो यथा—

१ पूर्वसंवत्सरे विनाश उत्तरवर्षावस्योत्पत्तिः, द्रव्यमेव प्रवर्धते ।

यथा—देशराज्यदुर्गादि मम । इत्युपचरितामद्भूतव्यवहारस्येष्टा ।

सहमात्रा गुणाः (१), क्रमवर्तिनः पर्यायाः । गुण्यते पृथक्
यने द्रव्यं द्रव्यान्तरावैस्ते गुणाः । अस्तीत्येतस्य भावोस्ति त्वं सद्र-
व्यम् । वस्तुनो भावो वस्तुत्वम्, सामान्याविशेषात्मक वस्तु । इत्य-
स्य भावो द्रव्यत्वम् । निजनिजप्रदेशममूदेरवच्छेदकस्या स्वभावविभा-
गपर्यायान् द्रव्यानि (२) द्रोष्यनि अदुष्टादिनि द्रव्यम् । सद्रद्रव्यत्व-
णम् । सीदति स्वस्तीयान् गुणपर्यायान् व्याप्तो जीति सत् । जगदस्य
यन्नेष्ययुक्त सत् । प्रमेयस्य भावः प्रमेयत्वम् । प्रमाणेन स्वपरस्पर-
परि(३)च्छेद्य प्रमेयम् । अदुष्टलघोर्भावोऽदुष्टलघुत्वम् । सूक्ष्मा वागमो-
चरा, प्रविष्टानं वर्तमाना आगमप्रमाणादभ्युपगम्या भगवदभ्युपगमा-

“ सूक्ष्मं त्रिनोर्दत्तं तत्त्वं हेतुभिर्निरूप्यते ।

आज्ञामिदं तु तद् ग्राह्यं नान्यथावादिनो ज्ञिताः ” ॥५॥

प्रदेतस्य भावः प्रदेतवक्ष्यस्य अपिनामिषुद्रव्यस्य गुणादभ्युप-

(४) । चेतनस्य भावश्चेतनत्वम् (५) चेतन्यमनुभूतम् ।

चेतन्यमनुभूतिः स्यात् मा क्रियारूपमेव च ।

क्रिया मनोवशः कापेभ्यस्त्रिधा वर्तते ध्रुवम् ॥६॥

अचेतनस्य भावःऽअचेतनत्वमेव चेतन्यमनुभूतम् । ध्रुवस्य भावो

ध्रुवत्वम् (६) व्याप्तिवत्त्वम् । अमूर्तस्य भावःऽअमूर्तत्वम् अनादिर्दिष्टत्वम्

इति गुणनो व्युत्पत्तिः । स्वभावविभागादभ्युपगम्या यानि पदेति इति

१ मन्त्रावन । २ प्रवर्तिनः । ३ काऽप्येवम् । ४ स्वज्ञः । ५ अनुभू-

तिर्दिष्टत्वमेव चेतन्यमनुभूतम् । ६ व्याप्तिवत्त्वम् ।

“ दुर्णयकांतमारूढा भावानां स्वार्थिका हि ते ।

स्वार्थिकाश्च विपर्यस्ताः सकलंका नया यतः ” ॥८॥

तत्कथं ? तथाहि—सर्वार्थिकातेन सद्रूपस्य न नियतार्थव्यवस्था

(१) संकरादिदोषत्वात्, तथा सद्रूपस्य सकलशून्यताप्रसंगात्. नि-
त्यस्यैकरूपत्वादेकरूपस्यार्थक्रियाकारित्वाभावः. अर्थक्रियाकारित्वा-
भावे द्रव्यस्याप्यभावः । अनित्यपक्षेऽपि अनित्यरूपत्वादर्थक्रियाका-
रित्वाभावः (२), अर्थक्रियाकारित्वाभावे द्रव्यस्याप्यभावः । एकस्व-
रूपस्यैकान्तेन विशेषाभावः. सर्वार्थैकरूपत्वात्, विशेषाभावे सामान्य-
स्याप्यभावः ।

“ निर्विशेषं हि सामान्यं भवेत्तरविपाणयत् ।

सामान्यरहितस्याश्च विशेषस्तद्वदेव हि ” ॥९॥ इति शेषः ।

अनेकरूपक्षेऽपि तथा द्रव्याभावो निराधारत्वात् आधारधेयमा-
नाह । मेदपक्षेऽपि विशेषस्वभावानां निराधारत्वादर्थक्रियाकारित्वा-
भावः, अर्थक्रियाकारित्वाभावे द्रव्यस्याप्यभावः । अमेदपक्षेऽपि
सर्वेषामेकत्वम् । सर्वेषामेकत्वेऽर्थक्रियाकारित्वाभावः । अर्थक्रियाकारि-
त्वाभावे द्रव्यस्याप्यभावः । मव्यस्यैकस्मिन् पारिणामिकत्वात् द्रव्यस्य
द्रव्यांतरत्वप्रसंगात् संकरादिदोषसंभवात् । संकरव्यक्तिकरविशो-
धवैयधिकरणानवस्थासंशयाप्रतिपत्त्यभावाच्चेति । सर्वथाऽमव्य-
स्यैकान्तेऽपि तथा शून्यताप्रसङ्गात् स्वभावस्वरूपस्यैकान्ते संमारा-
भावः । विभावपक्षेऽपि मोक्षस्याप्यभावः । सर्वथा चैतन्यमेवेत्युक्ते

१ यथा ठिहो माणवकः (माणवको मार्जारः) २ निरव्यपत्तादिष्वपि
पाठः ॥

वभावः । उदादव्ययनीजत्वेन सत्ताग्राहकेण नित्यस्वभावः
 केनचिःपर्यायार्थिकेनानित्यस्वभावः । भेदकल्पनानिरपेक्षेणैकस्वभा-
 वः । अन्यदव्ययार्थिकेनैकस्थाप्यनेकस्वभावत्वम् । सद्भूतव्यव-
 हारेण गुणगुण्यादिभिर्भेदस्वभावः । भेदकल्पनानिरपेक्षेण गुणगु-
 ण्यादिभिरभेदस्वभावः । परमभावग्राहकेण अव्ययव्यवहारिणामिक-
 स्वभावः । शुद्धाशुद्धपरमभावग्राहकेण [१] चेतनस्वभावो जीवस्य ।
 अतद्भूतव्यवहारेण कर्मनोकर्मणोरपि चेतनस्वभावः । परमभावमा-
 हकेण कर्मनोकर्मणोरचेतनस्वभावः ॥

जीवस्याप्यसद्भूतव्यवहारेणाचेतनस्वभावः । परमभावग्राहकेण
 कर्मनोकर्मणोर्मूर्तरभावः । जीवस्याप्यसद्भूतव्यवहारेण मूर्तस्वभावः ।
 परमभावग्राहकेण पुद्गलविहाय इतरेषाममूर्तस्वभावः [२] । पुद्गलस्यो-
 पचारादेवाह्यमूर्तत्वम् । परमभावग्राहकेण कालपुद्गलानूनामेक-
 प्रदेशव्यवहारम् । भेदकल्पनानिरपेक्षेणेतरेषा धर्मधर्मकाशजीवा-
 नां चाखण्डत्वादेकप्रदेशत्वम् । भेदकल्पनामापेक्षेण चतुर्णामपि
 नानाप्रदेशव्यवहारम् । पुद्गलानोरुपचारतो नानाप्रदेशत्वं न च
 कालाणो निम्नभूतत्वाभावात् । अरुन्धत्वाद्याणोर्मूर्तकालत्वैक-
 विधित्वमो भावो न स्यात् । परोक्षप्रमाणपेक्षया सद्भूतव्यवहा-
 रेणानुपचारेण मूर्तत्वम् । पुद्गलस्य शुद्धाशुद्धद्वयार्थिकेन विभाव-
 स्वभावत्वम् [३] । शुद्धद्वयार्थिकेन शुद्धव्यवहारः । अशुद्धद्वयार्-
 थिकेनाशुद्धव्यवहारः । अद्भूतव्यवहारेणोपचारेणव्यवहारः ॥

“द्रव्याणां तु यथारूपं तद्लोकेपि व्यवास्थितम् ।

१ नयेन । २ जीवधर्मोपमाकाशकायानाम् ३ जीवपुद्गलाः ।

पयोऽप एवार्थः प्रयोजनमस्येति सादिनियमार्थार्थिकः । शुद्ध-
पर्याय एवार्थः प्रयोजनमस्येति शुद्धपर्यायार्थिकः । अनुद्धपर्याय
एवार्थः प्रयोजनमस्येन्नशुद्धनगार्थार्थिकः ।

इति पर्यायार्थिकस्य व्युत्पत्तिः ।

नैकं गच्छतीति निगमो विकल्पस्तत्र भवो नैगमः । भेद-
द्वैततया वस्तुजातं संगृह्णातीति संग्रहः । संमहेन गृहीतार्थ-
स्य भेदरूपतया वस्तु येन व्यवहियत इति व्यवहारः । ऋतु प्राञ्च-
लं सूत्रपतीति ऋतुमूत्र । शब्दात् व्याकरणान् प्रकृतिप्रत्ययद्वारेण
सिद्धः शब्दः शब्दनयः । परस्पररेणाभिरूढाः समभिरूढाः ।
शब्दमेवेऽप्यर्थमेदो नास्ति । यथा शक्र इन्द्रः पुरंदर इत्यादयः
समभिरूढाः । एव क्रियाप्रधानत्वेन (१) भूयत इत्येवभूतः । शुद्ध-
शुद्धनिधयौ द्रव्यार्थिकस्य मेदो । समेदानुपचारतया वस्तु
निधीयत इति निधयः । मेदोपचारतया वस्तु व्यवहियत इति
व्यवहारः । गुणगुणिनोः सद्भादिमेदात् मेदक. सद्भूतव्यवहार.
अन्यत्र (२) प्रसिद्धस्य धर्मस्या [३] न्यत्र (४) समारोपणमसद्भू-
तव्यवहारः । असद्भूतव्यवहार एवोपचारः, उपचारादप्युपचारं यः
करोति स उपचरितासद्भूतव्यवहारः । गुणगुणिनोः पर्यायपर्यायिनोः
स्वभावस्वभाविनोः कारककारकिणोर्भेदः सद्भूतव्यवहारस्यार्थः ।
द्रव्ये द्रव्योपचारः, पर्याये पर्यायोपचारः, गुणे गुणोपचारः, द्रव्ये

१ एवमित्युक्ते कार्यः क्रियाप्रधानत्वेनेति विशेषणम् २ शुद्धशरी ।

३ स्वभावस्य ४ जीवादी ।

सम्पन्नहागे यथा-जीवस्य केवलज्ञानादयो गुणाः । भगद्भक्तता
 हारो दिविन उग्रचरितानुसमरितमेदात् । तत्र सम्पन्नद्वितरम्भुम
 रभारिण एवचरितानुसमरितमेदात् यथा देवदत्तस्य धर्मस्य
 सम्पन्नद्वितरम्भुमंरभारिणोनुसमरितानुसमरितमेदात् यथा-जीव
 क्त (१) सगिरमिति ॥

इति गुणोपाधेमादात्तद्विः श्रीमदेवमेवार्थविना
 वर्त्ममिता ॥

१ ' देवदत्तस्य ' इति न पाठः ।

